

સંસાર ભવન.

104

હરદાસ ગ. ગે. શાસ્ત્રી
મુરત.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૦૭૪ વાર્ષિક

પુસ્તકનું નામ ૨૧૧૨-અખબ

વિષય ૨૫૩૩૫૨૦

સંસારજીવન.

કર્તા-

હરદત્ત ગણપતરામ ગૌ. શાસ્ત્રી.

સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા-

પરભુરામ જયકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

કાળામહેતાની શેરી-સધામપુરા,

સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સર્વેશ્વર સ્વાધીન રાખ્યા છે.

(પાંચમી આવૃત્તિ.

પ્રત ૧૦૦૦)

સંવત. ૧૯૭૭

સને ૧૯૨૦

કીંમત રૂ. ૦-૬-૦

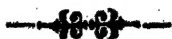
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

મુરત, ખપટિયાચકલા તાસવાલાની પોળમાં આવેલા

‘ જૈન વિજય ’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં—

શા. મુળચંદ કસનદાસ કાપડીયાએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

નગતના કોલાહાલમાં સ્ત્રી જાતીની સ્થિતિ કેવી છે તેનું નિરૂપણ કરવા જ્યાં ત્યાં પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મીસપેન ખરેખર વિલાયતમાં આમની સભામાં બેસવા જીએશ કરી છે એ યોગ્ય છે કે નહિ અને હિંદુસ્તાનની પુરુષજાતિને પરાધીન રહેનારી અમંજા પડદામાં રહી કુદરતે આપેલી બક્ષિસોના અનાદર કરે છે એ યોગ્ય છે કે નહિ એ જનસમાજના ઇતિહાસકારને ધણુંજ ગમત આપનાર છે. ઉપર દર્શાવેલા અંતિમ પ્રશ્નોનો ખ્યાલ આપવા આ નાનકડું પુસ્તક નથી, એવું તો પ્રથમજ સેવક અંચકારે દર્શાવવું જોઈએ પરંતુ તેની અદ્ય બુદ્ધિ મુજબ હિંદ અને મુખ્યત્વે કરી ગુજરાતની અદ્ય બણેલી તથા અમલુ પ્રજાને વચકા માર્ગનું સૂચન કરવા મુજબ પ્રયત્ન છે; તેમ કરવામાં ભાષા ઉપર વધુ ધ્યાન ન આપતાં સામાન્ય વિચારોનું સાદી ભાષામાં કેવી રીતે વહન કરવું એ જામત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવશે કે આવા પ્રકારના પુસ્તકની શી જરૂર છે. દરેક અંચકારને એ પ્રશ્ન થાય છે અને સેવકને પણ થયો છે. તે તો ફક્ત એમજ માને છે કે આ જમને

પૂર્ણ છે અને તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મનોબળને પ્રધાન બાની
 તુલ્ય સ્વભાવની સંપૂર્ણ ખીલવણી કરવી અને તે મુજબ
 રવામાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી જે કંઈ પ્રયાસ કરવામાં આવે
 વ્યર્થ ગણાવવો જોઈએજ નહિ. કંઈ પણ પ્રયાસથી ધા-
 લી ઇચ્છા પાર પડે કે ન પડે, તેમ કરતાં લાભ થાય કે ન
 હાય અથવા તેની સંપૂર્ણતા ઊપર ભરંસો પડે કે ન પડે,
 હપણુ એ પ્રયાસ, પ્રયાસ તરીકે નકામો લેખાવવો જોઈતો
 થી. વાંચનારને જે આ વિચારો માન્ય થશે અને તેનો અમલ
 રવામાં આવશે તો અંતકાર પોતાની મુરદ પાર પડેલી માનશે.

આ પુસ્તક જેઈ જવામાં તથા તેમાં સુધારો વધારો ક-
 રવામાં મહારા પરમસ્નેહી મ. રા. રા. કાળાભાઈ લલ્લુભાઈ,
 કુડ માસ્તર, મોગરાવાડીવાળાએ જે શ્રમ લીધો છે તે માટે
 તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકને નામદાર અગરના દરબાર શ્રી ગંબીરખાનજી
 તથા નામદાર બીલોડીઆના દરબાર સાહેબ શ્રી મોતીસિંહજી
 ગીરીસિંહજીએ ધણી ઊમદા મદદ કરી છે તે માટે તે નામદાર-
 નો પણ અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

લીંઠ અંતકર્તા.

શ્રી વર્ગ તરફ માન-વૃત્તિ

અને ઉમદા લાગણી.

—❖❖❖❖❖—

શ્રી વર્ગનો અભ્યુદય.

—❖❖❖❖❖—

પ્રકરણ ૧ લું.

—❖❖❖❖❖—

બહેચર પટેલનું ઘર.

શ્રીખંડ રૂતુના દિવસો હતા. એક સાચંકાળના વખતે ભગવાન સૂર્યનારાયણ બધે આખા દિવસની મુસાફરીથી ચઢેલા થાકેને ઉતારવાને માટે સમુદ્રમાં સ્નાન કરવા ઉતરતા હોય એમ દેખાવા લાગ્યા. ગોવાળીઆઓ ઢોરોને ચરાવી પાછા ફરવા લાગ્યા.

ચરીને પાછાં ફરેલાં ઢોરોમાંનાં કેટલાકનાં ગળામાંનાં
 ઘાંટનો અવાજ જાણે ચંદ્રદેવની જીત સુચવતો હોય
 એમ સંભળાવવા લાગ્યો. મોટા મોટા ઝાડોના પાંદડાં
 પ્રચંડ તાપની સામે ટકર ઝીલતાં છેવટે હારી જવાથી
 કપાઈને નીચે પડતાં હતાં. ઉષ્ણતાનું નિવારણ કરવા
 લોકો વારંવાર સ્નાન કરતાં તથા પરસેવાને લીધે
 વહેલાં બગડી જતાં કપડાં ધોતાં, તેથી નદી કુવાઓના
 પાણી પણ જાણે ગંદા થઈ ગયાં હોય અને ઠંડાણા
 ભરેલી ખરાબ વાસ તેમાંથી નીકળતી હોય એમ
 લાગતું હતું. આવા સમયે જેનું માત્ર સ્મરણ
 કરવાથી પાપ નાશ પામે એવી પાપમોચિની શ્રી
 તાપી નદીના તટપર આવેલા એક નાના ગામડાના
 પટેલના બારણા આગળ પાંચ છ ખાટલા પટેલા હતા.
 અને તેપર આખા દિવસના તાપથી થાકેલા ગામના
 આજેવાન સદ્ગૃહસ્થો જાણે નવા આવેલા ચંદ્રરાયને
 માન આપવાને માટે લેગા થતા હોય એમ એક પછી
 એક આવીને ગોઠવાવા મંડ્યા; અને એક બીજાનો

રાગદ્વેષ થોડા વખતને માટે ભુલી જઈ વાતના ગપાટા સપાટા મારવા લાગ્યા. એટલામાં ત્યાં એક મુસાફર આવી ચઢ્યો; રાત પડી ગયેલી હોવાથી તે રાત તેજ ગામમાં વ્યતીત કરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને પટેલની રજા માગી તેમના એટલા ઉપરજ તેણે મુકામ કર્યો. તે ગામમાં વસ્તીનો મોટો ભાગ કણુખી-ઓનો હતો અને જહેચર પટેલ પણ તેજ જાતિના હતા, એટલુંજ નહિ પણ વળી પટેલ પણ હતા તેથી એમને નાની મોટી તકરારો સાંભળી ચુકાદો આપવો પડતો. આ વખતે એક એવી તકરાર આવી પડી હતી કે ફરીયાદી તરીકે એક સ્ત્રીનો ધણી હતો. પટેલે તે સ્ત્રીના બાપને હકીકત પુછતાં તેણે જણાવ્યું કે મારી છોકરીનો ધણી ઘણો તુંડ મીનજી અને કાનનો કાથો છે, તેથી તેની માની ખરાબ શીખામણો પ્રમાણે વર્તીને મારી છોકરીને ધણી વખત માર મારે છે અને નાહક દુઃખ દે છે; માટે હું દાદ માગું છું કે મારા જમાઈ પાસે કબુલત લોકે હવેથી તે મારી

છોકરી સાથે એવી ખરાબ વર્તણૂક ચલાવે નહિ; અથવા તેના છુટાછેડા કરાવી આપો. આટલું કહી તે ચુપ રહી ગયો. બાઈ લાયક ઉમરની હોવાથી તેને પૂછવામાં આવ્યું અને તેણે પણ એજ કારણો બતાવી એજ દાદ માંગી. તેના ઘણીને પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તે સ્ત્રી ઘર બરાબર ચલાવી શકતી નથી અને ગમે તે ચીજ ગમે ત્યાં રખડાવી મૂકી દાવે ત્યાં બાપરી ઘણું નુકશાન કરે છે; તેથી એને વારંવાર શિક્ષા કરવી પડતી હતી. વળી તેનો સ્વભાવ મારી સાથે બીલકુલ મળતો આવતો નથી. પૈસાદારની ઠીકરી હોવાથી તે ઘણી ખર્ચાળ છે. એની આ ટેવ મારા જેવા ગરીબ સ્થિતિના માણસના ઘરમાં બીલકુલ નુકશાન કરતો છે તેથી હું એને છુટાછેડા કરી આપવા રાજી છું.

બન્ને પક્ષનું સાંભળી લઈ પટેલે ચુકાદો આપ્યો કે આજથી બન્નેના છુટાછેડા કરવામાં આવે છે.

એટલે કે જન્મેનો પતી પત્ની તરીકેનો દરેક સંબંધ તોડી નાંખવામાં આવે છે.

આ ફરીઆદ, તેનો ખચાવ, અને પટેલનો ચુકાદો સાંભળી પેલો મુસાફર ઘણું આશ્ચર્ય પામી પટેલને પૂછવા લાગ્યો કે મહેરબાન આવા બનાવો આપની સમક્ષ કેટલાક આવે છે, અને એવા બનાવો બનવાનું કારણ શું હોય છે તે આપ કૃપા કરી જણાવશો ? બહેચર પટેલે કારણો દર્શાવતાં કહ્યું કે આ ગામમાં જો કે હમારી જ્ઞાતિની વસ્તી છેલ્લા વસ્તીપત્રક પ્રમાણે ફક્ત એક હજાર માણસોની છે, તો પણ આવા બનાવો વરસમાં લગભગ ચાર પાંચ બને છે અને તેમાં મુખ્ય કારણ ત્રીઓની મૂર્ખતા અને હઠીલાપણું એ શિવાય બીજું કંઈ હોતું નથી. વળી આજની માફક કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે સ્ત્રી પુરૂષનો સ્વભાવ એક બીજાને મળતો આવતો નહિ હોવાથી પણ તકરાર થાય છે; અને તે તકરાર આખરે આવું રૂપ પકડે છે.

આ પરથી તે મુસાફરે હીલગીરી સાથે કહ્યું કે પટેલ સાહેબ જો કે આપને ત્યાંયાધિશ તરીકે ફક્ત સ્ત્રીઓનો જ વાંક લાગે છે, તો પણ માફ કરશો, મને તો કંઈ ઉલટું જ લાગે છે, એટલે બધો અથવા મોટે ભાગે વાંક પુરુષોનો જ લાગે છે. આ સાંભળી ત્યાં એઠેલા બધા અભયબ થયા અને એક બુદ્ધો આદમી બોલી ઉઠ્યો કે ભાઈઓ, આ ગૃહસ્થ તો એક વિચિત્ર વાત કહે છે; પણ એમની વાતમાં કેટલું સત્ય છે તે આપણે જોવું જોઈએ. આવે તો રાત ઘણી ગઈ છે. મોટે કાલે આપણે બધાએ આજને જ સમયે અહીં ભેગા થવું; અને એમને મુખેથી સાંભળવું જોઈએ કે એઓ શું કહેવા માગે છે. બધો વાંક પુરુષોનો શી રીતે કહેવાય ? આ વૃદ્ધની વાત સાંભળી એક બે જુવાનીઓએ અધીરા થઈ તેજ દિવસે બધી વાતનો નિર્ણય કરવા આગ્રહ કર્યો. પણ આખરે તે વૃદ્ધની વાત કબુલ થઈ, અને તે મુસાફરને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો કે તેમણે બીજે દિવસે

તે ગામમાંજ રહેવું. મુસાફરે તે કબુલ કર્યું, તેથી
બીજા દિવસને માટે તેનો ખાવાપીવા વગેરેનો ખં-
દોખસ્ત કરી સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૨ જી.

મુસાફરની સલાહ; સ્ત્રી જાતિના સહગુણ.

બીજે દિવસે સાંજે આખા દિવસના પ્રયત્ન તા-
પથી કંટાળેલા લોકો ચંદ્રનાં શીતળ કીરણોને આવ-
વાના માર્ગની પ્રતિક્ષા કરતા અને પોતાને ખલે નાં-
ખેલા ખેસના છેડાથી પોતાના શરીરને પવન નાખતા
તથા કેટલાક ઉત્સાહી જનો રસ્તામાં વાતોનાં ગપાટા
સપાટા ઉડાવતા બહેચર પટેલના ઘર તરફ જતા
હતા. રાતના લગભગ આઠેકના સમયે બધા લોકો
લેગા થઈ રહ્યા પછી પટેલે પેલા મુસાફરને કહ્યું કે
સાહેબ, હવે આપ આપની વાત ઉપાડો; અને આ
સમગ્ર ગૃહસ્થો લેગા થયેલા છે તેમને જણાવો કે

ઘરકંકાસના મૂળ કારણ રૂપ પુરૂષો કેવી રીતે હોય
 છે. તે લલા મુસાફરે આ સાંભળી પહેલાં તો બધા
 તરફ બે હાથ જોડી પોતાનો વિવેક વાપરી નમ્ર
 પ્રાર્થના કરી કે બન્ધુઓ હું કાંઈ આપ સર્વેને શીખા-
 મણુ આપવા માટે અહીં આવ્યો નથી, તેમજ મારામાં
 એટલી બધી શક્તિ પણ નથી, તેમ આપને કોઈને
 અથવા પુરૂષ વર્ગને અપમાન આપવાનો અને ઉતારી
 પાડવાનો મારો આ પ્રયત્ન નથી; પણ આપ સર્વેની
 ઇચ્છા છે તો તેને આધીન થઈ મારા પોતાના અનુ-
 ભવની, વિચાર શક્તિને અને ન્યાયને ખરી લાગે
 એવી ફેટલીક વાતો કરીશ. આ વિષય ઉપર મારે
 કહેવાનું ઘણું છે તે જો આપ ધૈર્ય રાખીને સાંભ-
 લશે અને તે પ્રમાણે કરવાને માટે ફક્ત પ્રયત્નજ કરશે
 તો મારી ખાત્રી છે કે આપ હાલ ભોગવો છો તેનાં
 કરતાં વધારે સંસાર સુખ ભોગવશો. પહેલાં તો
 હું સ્ત્રીઓના સ્વભાવ વિષે આપને બે બોલ કહીશ.

સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ એટલો બધો માયાળુ હોય છે કે તેના આગળ મરદોનો માયાળુ સ્વભાવ કંઈ પણ ગણતરીમાં નથી; તેનો આપણે એક દાખલો લઈશું. કોઈ પણ છોકરો ગમે તેવો ખરાબ હોય, કોઈનું કહ્યું ન માનતો હોય; નઠારી સોળતમાં પડી વાંઠી ગયો હોય--બદમાશ થઈ ગયો હોય, અરે એટલે સુધી કે તે પોતાની માને મારવા પણ ઉઠતો હોય તો પણ જો કોઈ વખત તે છોકરાને કંઈ પણ થાય છે અથવા તે કોઈ સંકટમાં આવી પડે છે તો માનું મન તેને માટે દુઃખાય છે, અને તેને પોતાનાથી બનતી મદદ કરી મુશીબતમાંથી બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે; તેટલા વખતને માટે છોકરાના સઘળા અવગુણો વિસરી જાય છે. જો કે તે પોતે જાણે છે કે પોતાનો છોકરો દુર્ગુણી છે, છતાં પણ જો કોઈ તે છોકરાને દુર્ગુણી કહે તો તરત તેની સાથે લડવા ઉભી થાય છે; મતલબ કે તેટલું પણ તેનાથી સહન થઈ શકતું નથી. જ્યાં કથા વાંચાય છે, ત્યાં જઈ

તમે બુઝો. જ્યારે જ્યારે કથામાં દયાજનક વર્ણન આવે છે ત્યારે પુરૂષ અને સ્ત્રી બંનેનાં હૃદય ગળગળાં થઈ જાય છે એ વાત ખરી, પણ જો તમે ખાસ ધ્યાન આપીને જોશો તો તરત માલુમ પડશે કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને દયાની લાગણી વધારે થાય છે. વળી જો પુરાણીની વર્ણનશક્તિ સારી હશે તો કેટલીક સ્ત્રીઓ આંખમાંથી આંસુ સારશે. કહેવાની મતલબ માત્ર એટલીજ કે પુરૂષ વર્ગ કરતાં સ્ત્રી વર્ગનો સ્વભાવ વધારે દયાળુ અને માયાળુ હોય છે. આથી હું એમ કહેવા નથી માગતો કે સ્ત્રીઓનો એ સ્વભાવ સારો છે. માતાના એવા સ્વભાવથી છોકરાઓને તો ઉલટું ઉત્તેજન મળે છે. પરંતુ તેથી કાંઈ સ્ત્રી વર્ગનો માયાળુ સ્વભાવ દોષને પાત્ર ગણાય નહિ. જો સ્ત્રીઓના આવા ઉમદા સ્વભાવને ધરાધર કેળવવામાં આવે તો એજ સ્વભાવ આવા છોકરાઓને ઉત્તેજનને લાલસાયક થઈ પડે. આ વાત તો આંપના અનુભવમાં રોજ આવતી હોયજ. વળી એક બીજી આપના રોજના અનુભવની

વાત કરીશ. એક સ્ત્રીનું કોઈ સગુ-પછી તે બાપ,
 બાઈ, ધણી અથવા છોકરો ગમે તે હોય, -તે જો માંદું
 થઈ છે તો તે સ્ત્રી તેની કેટલી બધી કાળજીથી પો-
 તાની આવડત પ્રમાણે માવજત કરે છે? કેટલાં લાંબા
 વખત સુધી તેની પથારી પાસે બેસી રહી પોતે જાતે
 જીખ, ઉભાગરો, મહેનત અને દુઃખ વહોરી દે છે?
 એટલી કાળજી કોઈ પુરૂષ પોતાની મા, બહેન સ્ત્રી કે
 છોકરીને માટે ધરાવશે? કદીજ નહિ, અરે! હું આપને
 ખાત્રીથી કહું છું કે તે આથી અડધું દુઃખ પણ વહોરી
 દેશે નહિં. માફ કરજો બન્ધુઓ, હું કાંઈ ગમે તે એક
 વ્યક્તિને માટે બોલતો નથી પણ સાધારણ પુરૂષ અને
 સ્ત્રીઓના સ્વભાવ વિષે બોલું છું. હવે આપણે સ્ત્રી-
 ઓની કોમળતાપર વિચાર કરીએ. શું માંદા માણસ
 પર કોઈપણ પુરૂષ, સ્ત્રીના જેટલી કોમળતાથી પોતાના
 હાથ ફેરવી શકશે? સ્ત્રીઓનું હૃદય કેટલું બધું કો-
 મળ હોય છે? કોઈપણ સ્નેહી અગર સંબંધી જો
 દુઃખી હોય છે તો તેનું હૃદય કેવું પીગળી જાય છે?

આ પ્રમાણે આપણે સ્ત્રીઓનું માયાગુપણું અને કૌમ-
 જતા જોઈ. હવે તેનું ધૈર્ય જોઈએ. સ્ત્રીઓમાં ધૈર્ય તો કેટલી
 બધી હોય છે. તમે ગરીબ હો અને ચાર પાંચ માણસનું
 પોષણ કરવાનું હોય તોપણ તમારી સ્ત્રી તે કરવામાં તમને
 કેટલી બધી ધીરજથી મદદ કરે છે ? પોતે જાતે ધી-
 રજ રાખીને પોતાનાથી બને તેટલી મદદ કરવામાં
 ચુકતી નથી. પેટે પાટા બાંધી રાત દિવસ વૈતરૂં કરી
 કુટુંબનું ભરણ પોષણ કરવામાં સ્વામીને મદદરૂપ થઈ
 પડે છે. વળી તમારી સ્ત્રીમાં તમારું દુઃખ ઓછું કર-
 વાનો એક મોટો ગુણ સમાયેલો છે. કોઈ વખત કોઈ
 પણ કારણસર તમે દીલગીર ચહેરે ઘરમાં બેઠા હશે.
 તો તમારી દીલગીરી દૂર કરશે, તમારું દુઃખ વિસ-
 રાવશે, અને ધીરજ આપી તમને ઉત્તેજિત કરશે.
 તમારા દુઃખને લીધે તેને દુઃખ લાગશે
 તો તે ઘરના એકાંત ખૂણામાં જઈ તમે નહિ
 જાણો એવી રીતે રહેશે અને પોતાના હૃદયનો ભાર
 ઓછો કરશે. પણ તે તમારા આગળ તો કદી પણ

એમ કરશે નહિ, ક્રરણકે તે જાણે છે કે એમ કરવાથી તમારા દુઃખમાં ઉલટો વધારો થશે અને એમ કરવા એ ઇચ્છતીજ નથી. તમારા આગળ તો મોંઢા ઉપર પણ તમારો લગાવી ગાલ લાલ રાખશેજ એમાં કોઈ પણ જાતનો સંશય નથી.

વળી ઘર ચલાવવામાં સ્ત્રી જાતિ ઘણી ઉપયોગી છે. માફ માનવું તો એવું છે કે સ્ત્રી વગરનું ઘરજ નકામું છે. જે ઘરમાં સ્ત્રી હોય છે તે ઘરમાં દરેક કામ કેવું નિયમીત રીતે ચાલે છે, અને તે ઘરના પુરૂષોને કેટલો બધો આરામ મળે છે, તે જો તમારે પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો જે ઘરમાં સ્ત્રી ન હોય તે ઘરમાં જાઓ અને જુઓ. બારણામાં પેસતાંજ તમને તે ઘરમાં સ્ત્રીની ખોટ માલુમ પડશે. અને ઘરમાં મરદને પુછી જોશો તો જણાશે કે તે કેટલો દુઃખી છે.

સ્ત્રીઓમાં એક બીજો મોટો ઉત્તમ ગુણ પવિત્રતાનો છે. હમણાં પણ આપણે તેમનામાં અપવિત્રતાના

જે જુજળજ દાખલા જોઈએ છીએ તે પણ પુરૂષોને
 લીધેજ છે. કેટલાક વિવથી લોકો ભોળી બિચારી
 સ્ત્રીઓને અનેક બહાને આડે રસ્તે દોરવે છે અને
 ફસાવે છે. એકંદરે જોતાં સ્ત્રી સ્વભાવ ઘણોજ પવિત્ર
 છે. એટલે કે કોઈ પણ સ્ત્રી ભાગ્યેજ રાજપુત્રીથી
 બાણી જોઈને ભોળવાચ અગર અવળે માર્ગે ચઢે છે.
 પોતાનું શિયળ સાચવવાનો શુભ તેમનામાં એટલો
 બધો છે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ તો તે માટે પોતાના પ્રા-
 ણનું પણ બળિદાન આપે છે. જે જે અનિતીના દાખલા
 આપણે કાને પડે છે તેમાં ઘણી વખત નકારી સોળ-
 તનું ફળ હોય છે. બાકી સ્ત્રી વર્ગનું કુદરતી વલણ
 તો હમેશાં પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરવા તરફ હોય છે.

આ સિવાય પણ બીજી નાની નાની બાબતો ઘણી
 છે કે જેનાપર કહેવા માગું તો કહી શકું, પણ આજે
 તો એટલુંજ બોલી બંધ કરીશ કે સ્ત્રીઓના આવા
 સારા સ્વભાવને કેળવવા માગો અને કેળવો તો તે

એવી સારી થાય કે તમારે ફરિયાદ કરવાનું કારણ
 ખીલકુલ રહેજ નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તે એવી
 સારી નીવડે કે તમારો સંસાર દીપાવી આપે છે.
 મહાન જગતકર્તાએ સ્ત્રીઓનું મગજ એવું બનાવ્યું
 છે કે તેને જેમ વાળીએ તેમ ઘણુંજ જલદીથી વાળી
 શકાય છે. એટલે કે તેના ઉપર સારી યા નરસી છાપ
 તરત પડી જાય છે; માટે તમે તેનાપર જો સારી
 છાપ પાડો તો તમે હાલ ખૂબ પાડો છો કે સ્ત્રીઓ
 ઘણી ખરાબ હોઈ દુઃખ કર્તા છે તે મટી ઉલટી સુખ
 કર્તા થઈ પડે. પણ તમે તેમ કરતા નથી એ વાંક
 તમારોજ છે. તમને તે કેવી રીતે સુખ કર્તા થઈ
 પડે એ વિષે મારે ઘણું કહેવાનું છે; પણ હવે વ-
 ખત ઘણો થઈ ગયો છે માટે આપની ક્ષમા માગી
 આજે તો એટલેથી વીરમીશું.

પ્રકરણ ૩ જી,

શ્રી જાતીનું ઉપયોગીપણું.

ગઈ કાલે મેં જે કાંઈ કહ્યું તે, પરથી તમને બધાને એમ લાગશે કે હું ફક્ત સ્ત્રીઓનીજ તરફ છું અને મરદોને નિંદુ છું, તેથી વળતે તમે મારાપર ગુસ્સે પણ થશો પણ તમારે એમ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. ગઈ કાલની, આજની તથા હવે પછીની પણ મારી વાતોથી હું ફક્ત એટલું સમજાવવા માગું છું કે સંસારી દુઃખોનો બધો ઠપકો આપણે સ્ત્રીઓપર મુકીએ છીએ પરંતુ જે જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મુળ કારણ આપણે પુરૂષો છીએ કારણકે તેમનામાં કેટલા ગુણ સમાયલા છે, તે આપણે જાણતા નથી અને તેથી તે ગુણો ખીલવવાને આપણે ખીલકુલ પ્રયત્ન કરતા નથી. હું તો ફક્ત સ્ત્રી જાતિમાં કેટલા ગુણો સમાયલા છે તે બતાવવા માગું છું. પુરૂષો

હું મેંશા એમ ધારે છે કે સ્ત્રીઓમાં તેમના કરતાં ઓછું
 બળ છે, અને તેથી કરીને તેઓ પુરૂષોના જેટલું કામ
 કરી શકતી નથી. પુરૂષોનું આ ધારવું તદ્દન ખોટું
 છે તે હું તમને સાબીત કરી આપીશ. ભલે સ્ત્રીઓમાં
 શારીરિક બળ ઓછું હશે, પણ સંસાર ચલાવવા
 માટે ફક્ત શારીરિક બળનોજ ઉપયોગ નથી પણ
 સાથે આત્મબળની પણ ઘણી જરૂર પડે છે. આ
 આત્મબળ સ્ત્રીઓમાં જેટલું બધું છે કે પુરૂષોમાં
 તેનો દશમો ભાગ પણ માલમ પડતો નથી. પહેલાં
 હું આપને સ્ત્રીઓના શારીરિક બળ વિષે બે બોલ
 કહીશ, અને બતાવી આપીશ કે તે બળ મરદો જેટલું
 ધારે છે તેટલું બધું ઓછું નથી; અને પછી તેમનાં
 અનહદ આત્મબળ વિષે કહીશ. આપણે એક સાધારણ
 સ્થિતિના કુટુંબની સ્ત્રીનો દાખલો લઈએ. તેને બિચા-
 રીને સહવારે ઉઠશે કે તરત દાતણ કરી ખીજાઓ
 ઉઠ્યા હોય તેમની પથારીઓ ઉપાડી ઉંચી મુકવાની
 હોય છે. પછી તે આખું ઘર સાફ કરી તરત ચુલો

સળગાવી નાહવાને માટે પાણી ઉનું મુકી પીવા માટે પાણી ભરવા લાગે છે. ત્યાર પછી ઘરના નાના બાળકોને નવરાવી મોટાંઓને નહાવાને માટે પાણી વગેરેનો બંદોબસ્ત કરે છે એટલે સાંધવાનો વખત થઈ જાય છે. પોતે નહાઈ તરત રસોડામાં ખેસે છે ત્યાં સાંધી બધાને જમાડી પોતે જમે છે કે તરતજ એને માટે વાસણોનો મોટો ઢગલો વાટ જોતો તૈયારજ થઈ રહેલો હોય છે. ચુલા આગળની એંઠી જગા સાફ કરી વાસણો માંજ રહે એટલે સહેજમાં બે વાગે છે કે ઘરમાં અનાજ સાફ કરવાનું હોય છે. અથવા કોઈનું કાંઈ કપડું ફાટ્યું તુટ્યું હોય તો તે સાંધવાનું વગેરે ઘણા પરચુરણ કામો હોય છે કે જે કામોને તે ઘણી ઉતાવળથી કરે છે તોપણ પાંચ વાગ્યા વગર પુરા થતા નથી. વળી આ ઉપરાંત તેને સગાં-વહાલાં કે નાતજાતમાં કોઈપણ માફું હોય કે તેને જોવા જવું પડે છે. કોઈ શુજરી ગયું હોય તો તેને ઘેર દિલાસો આપવા જવાનું હોય છે. વળી લગ્ન

વગેરે અનેક નાનીમોટી ક્રિયામાં તેને પ્રસંગોપાત હાજર થવાનું હોય છે અને તેને માટે બાળકોને કુળડાં લત્તાં તથા ઘરેણુંથી શણગારવા પડે છે. પુરૂષ વર્ગ પોતાના ધંધારોજગારમાં હંમેશાં રોકાય છે અને સ્ત્રી વર્ગને આવા સંસારના નાના મોટા અનેક વિવેકો સાચવવાના હોય છે, તેમાં પણ તેનો વખત રોકાય છે. પછી સાંજ પડતાં તરતજ પાછી ગિચારી ચુલા સામી નજર કરે છે, અને રાત્રે આઠ વાગતાં સુધી બધાને વાળુ કરાવી પોતે વાળુ કરી વાસણો વગેરે સાફ કરી પરવારે છે, એટલે પથારીઓ કરવાની હાજરજ છે. આ તો મેં આપને સહજ ઉપર ઉપરનું કામ ગણાવ્યું, પણ તે ઉપરાંત બીજાં પરચુરણ અને નહાનાં નહાનાં કામો એટલાં બધાં હોય છે કે તે તો દિવસના બાર અને રાતના ત્રણ મળી પંદર કલાક સુધી બીલકુલજ નવરી પડતી નથી. સ્ત્રી જાતિના આવા સતત ઉદ્યોગ તરફ નજર કરતાં તમને માલુમ પડશે કે તમારું શારીરિક બળ તેની આગળ કાંઈ હિસાબ-

માં નથી, અને તમારું અભિમાન નકામું છે. સ્ત્રીઓને
 આવી રીતે દરરોજ પંદર પંદર કલાકનું કામ હોય
 છે તો પણ હર હંમેશાં રાજીખુશીથી કોઈ ભતની
 ફરીયાદ કર્યા વગર અગર કંટાળો લાવ્યા વગર અથવા
 ખીજને બોલે આપ્યા વગર તે પોતે કર્યાજ કરે છે
 પણ પુરૂષને જો કોઈ દિવસ સાત આઠ કલાક ખેત-
 રમાં કામ કરવું પડે છે તો તે સાંજે ઘેર આવી
 આખી રાત અને ખીજે દિવસ કંટાળાની અને થાકની
 છુમો પાડ્યા કરે છે; અને ઘરમાં પોતાની સ્ત્રી કે
 જેને મૂળ તો વધારે કામ હોય છે તેની પાસે બાણે
 હુલો લગડો હોય તેમ થાકને બહાને દરેક ચીજ
 પોતાના હાથમાં માગે છે. આવી સ્થિતિ તમે રોજ
 અનુભવો છો, એ મારી ખાત્રી છે. અને તેને માટે
 આમ નિયું શું કામ જુઓ છો ? તમે એવું
 કરો છો, અને મારે કહેવું પડે છે. વળી અત્યારે તમારો
 અંતરાત્મા પણ હું જે કહું છું તે સત્યજ છે એમ
 કમ્બુલ કરે છે, એવું મને સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે. જો

આવી હકીકત છે, તો પછી વિચાર કરો કે સ્ત્રી અને પુરૂષ બેમાંથી શારીરિક બળ કોનામાં વધારે છે. વળી કોઈ કહેશે કે મરદો મોટા મોટા બોન બંધી શકે છે, અને વીર પુરૂષો લડાઈઓ લડી શકે છે માટે મરદોમાંજ વધારે બળ છે; હું પણ એ કબુલ કરૂ છું, પણ સ્ત્રીમાં તમો ધારો છો એટલું બોલું બળ છે ? હું કહીશ કે લગભગ તમારા જેટલું “બળ” છે, કારણકે તમારું બળ જ્યારે એકદમ વપરાઈ થોડા વખતમાં ખતમ થઈ જાય છે ત્યારે સ્ત્રીનું બળ જો કે એકદમ વપરાવવાને માટે બોલું છે ખરું પણ તે ધીમે ધીમે વપરાઈને લાંબો વખત સુધી ચાલે છે; મતલબ કે એકનું બળ એક દિશામાં અને બીજાનું બળ બીજી દિશામાં કામ કરે છે, પણ તે લગભગ સરખુંજ છે, એમ ઉપલી સાળીતીપરથી આપની ખાત્રી થઈ હશે. હવે કાલે આપણે સ્ત્રીઓના આત્મબળ વિષે વાત કરીશું.

પ્રકરણ ૪ થું,

શ્રીઓનું આત્મબળ.

કાલે આપણે શ્રીઓના શારીરિક બળ વિષે વાત કરી હતી અને છેવટે તેઓના આત્મબળ વિષે આજ વાત કરવાનું કહ્યું હતું. આજના વિષય ઉપર હું વધારે વિવેચન કરીશ નહિ પણ એક બે દાખલા આપને સમજાવીશ. હું જેમ આપના ગામમાં મુસાફરી માટે આવ્યો છું તેમજ આજ લગભગ પાંચેક વર્ષ પર એક ગામમાં ગયો હતો. ત્યાં મારે બે માણસો જે સગા ભાઈઓ હતા તેમની સાથે વાતચીત થતાં મને માલુમ પડ્યું કે તેમની મા તેમને નહાનપણમાંજ તેમના બાપની સંભાળમાં સોંપી આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગઈ હતી. તેમને બાપ જો કે સાધારણ રીતે સારી સ્થિતિમાં હતો તોપણ તેમના તરફ તે વધારે ધ્યાન આપી શકતો નહિ અને બંને છોક-

તેઓ નિશાળે જવાને લાયક થયા હતાં, તોપણ ત્યાં નહિ
જતાં આમ તેમ રખડતા અને ગમે તેવી સોળતમાં
પડી નાનપણમાં અપશબ્દો બોલતાં; તેઓ ગંદા પણ
ગડુજ રહેતા અને તેમની તન્દુરસ્તીની દરકાર કરનાર
કોઈ નહિ હોવાથી વારંવાર ખિમાર પડતા હતા.
આખરે તેના બાપે થાકીને તેમને નિશાળે મુક્યાં;
પણ તેઓ ઘરાઘર ભણ્યા નહિ અને જેમ જેમ મોટા
થતા ગયા તેમ તેમ તેમનામાં દુર્ગુણો ઉલટાં વધતાં
ગયાં, આખરે તેમનાં બાપે થાકી તેમને છોડી દીધાં,
એટલે તેઓ તો જાણે ઘણાજ સુખી થયા હોય તેમ
પાસેના શહેરમાં આવી ગુજરાનનું સાધન શોધવા
લાગ્યાં, પણ તે મળે ક્યાંથી ? પોતાનામાં કાંઈ પણ ગુણ
હોય તો સાધન મળતાં વિલંબ ન લાગે. છેવટે તેઓ
એક ગ્રહસ્થનાં ઘરમાં ચોરી કરી નાશી ગયા, અને
ત્રણ ત્રણ વર્ષની કેદની સજા થઈ. હું જ્યારે એ લોકોને
મળ્યો ત્યારે તેઓ એકાદ વર્ષથી છુટ્યા હતા અને
દુઃખમાં પોતાના દિવસો વ્યતિત કરતાં હતાં. આવો

અતિ ભયંકર અનિષ્ટ બનાવ શાથી બન્યો ? વિચાર કરવાથી જણાશે કે તે બિચારા ગૃહસ્થનાં ઘરમાં ગૃહ કિલ્લો સંભાળનારી પોતાનાં સંતાનમાં પડરિપુઓ પ્રવેશ કરવા નહિ પામે એવી સાવચેતી રાખનારી અને ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ ધુરંધરી મેઘાવિની ગૃહિણી ન હતી તેથી તેના ઘરમાં સળો પેઠો હતો, અને છેવટે તેનું ઘર વંડી ગયું હતું. આ ઉપરથી આપને ખાતરી તો થશે કે આપણા સંસારમાં અને આપણું ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં મેઘાવિની દક્ષ પત્ની કે ગૃહણીની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે !! ?

હવે આપને બીજો દાખલો કહીશ. આ કાંઈ મારા જોડી કાઢેલા દાખલા નથી પણ ખરા બનેલા બનાવો છે, એટલે હું જે કહું છું તે ખરું છે અને તેમજ બને છે એમ માનવાને આપને કાંઈ પણ હરકત નથી. આજે લગભગ એકાદ વર્ષ ઉપર મને એક માણસ મળેલો, તેની સાથે આજ વિષય ઉપર વાત કરતાં

તેણે મને પોતાનો દાખલો આપ્યો કે “ હું જ્યારે પાંચ વર્ષની ઉમરનો હતો ત્યારે મારો બાપ મને તથા મારી માને ગરીબ સ્થિતિમાં મુકી મરી ગયો હતો. મારી મા મને બહાર રમવા જવા દેતી, પણ હમૈશાં તપાસ રાખતી કે કોઈપણ જાતના અવગુણ શીખું નહિ, અને મને ગંદા રહેવાની ટેવ પડે નહિ. સાત વર્ષની ઉમરે મને નિશાળે મુકવામાં આવ્યો હતો; અને ત્યાં પણ તે બિચારી તપાસ રાખતી કે હું બરાબર ભણું છું કે નહિ. નિશાળમાં ગરીબ તરીકે માફીમાં દાખલ થયો હતો અને કાળજી રાખી અભ્યાસ કરતો હોવાથી કલાસમાં પહેલો નંબર રાખતો હતો; અને તેથી ચોપડી વગેરે પણ સરકાર તરફથી મળતાં હતાં. વળી તે ઉપરાંત કાંઈ ખર્ચ નોંધતો, તો વળી મારી મા સખી ગૃહસ્થોની દયાને પાત્ર થઈ મેળવતી હતી. એવી રીતે ગુજરાતી ભણવાનું પુરું કર્યા પછી મને એક વેપારીને ત્યાં મફત ગુમાસ્તીએ મુકવામાં આવ્યો. હું કામકાજ કરતો અને એ બહાને

વેપારનું કામકાજ શીખતો. આ દરમિયાન પણ મારી
 મા બિચારી મજૂરી કરીને બન્ને જણનું પોષણ
 કરતી હતી. ” પોતાના છોકરા માટે તે ગરીબ
 બિચારી માને આટલું બધું દુઃખ પડતું છતાં પણ
 છોકરાનું નશીબ સુધારવાને માટે તે દુઃખ ઘણાજ
 સંતોષથી અને ધીરજથી સહન કરતી હતી; (આવી
 રીતે બાપના રાજમાં પોષણ ન થાય, પણ માતાના
 રેંટીઆમાં બાળકોનું પોષણ થાય છે;) અને રોજ
 ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતી હતી કે મજૂરી કરવાની
 પોતાની શક્તિ કાયમ રાખે, અને પોતાના છોકરાને
 સારે ઠેકાણે પાડવા તે સમર્થ થાય. છોકરાને આવી
 રીતે સારે ઠેકાણે પાડવાના પ્રયત્નની સાથે તે હમેશાં
 કાળજી રાખતી કે તે છોકરો ખરાબ સોબતમાં પડે
 નહિ, અને કોઈ પણ બાતના દુર્ગુણ શીખે નહિ.
 આ બધાનું પરિણામ શું આવ્યું ? હમણાં તે છોકરો
 (હાલ માણસ) એક મોટો વેપારી છે, અને તેની

મા હાલ બિચારી જે વૃદ્ધ છે તે પોતાનો છોકરો કે જેને માટે તેણે આટલું દુઃખ વેઠ્યું હતું તેને સુખી જોઈ પોતે પણ સુખી થાય છે. આ દાખલા શિવાચ બીજા પણ એવાજ ઘણા દાખલા છે, પણ તે બધાં અહીં કહેતાં પાર આવે નહિ; માટે આ બે દાખલાજ બસ થશે એમ હું ધારું છું; એ સ્ત્રીઓનો પ્રભાવ છે.

હવે આપ વિચાર કરો કે પહેલા દાખલામાં કહેલા બાપનામાં વધારે શક્તિ હતી કે પછીથી કહેલા દાખલામાંની માતામાં વધારે શક્તિ હતી. અહીં આ આગળ બાપનું શારીરિક બળ શું ઉપયોગમાં આવ્યું આટલાજ માટે હું કહું છું કે સંસારિક કામોમાં ફક્ત શારીરિકબળની જરૂર પડતી નથી પણ બલકે તેથી વધારે જરૂર આત્મબળની પડે છે; અને તે બળ સ્ત્રીઓમાં વધારે છે. તેથી જો સ્ત્રીઓને તમે કેળવો તો તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. આપણામાં પણ કહેવત છે કે ‘સૌનો કમાનાર બાપ મરજો પણ રેંટીઆની કાંતનાર મા નહિ મરશે.’”

સંસારિક કામોમાં અને સંસારમાં આગળ ઉપર ક્ષેત્ર-
હ્રમંદ થવામાં સ્ત્રીની મદદની ખાસ જરૂર છે, માટે
આપણે સ્ત્રીઓને કેળવવી જોઈએ કે તે જોઈતી મદદ
આપવાને ધરાબર લાયક થાય, અને તેનામાં જે
કુદરતી ગુણો છે તે ધરાબર ખીલી નિકળે અને તેનો
લાભ આપણને મળે. સ્ત્રીજાતિ ગૃહરાજ્યની ખરેખરી
તાંત્રી છે. જો તે કારખાનામાં અગર ખીલી કામમાં
મજૂરીએ લાગી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં જોડાય તો
નીતિમાન અને સમર્થ મનોબળવાળા બાળકો પાડે
એ સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખશો નહિ.

જે જે નાતમાં સ્ત્રી વર્ગને આ રીતે કામમાં
રોકવામાં આવે છે, અને બાળકો ગમે તેમ રઝળી
રવડી મોટાં થાય છે, તે તે વર્ગોમાંથી ભવિષ્યના
જમાનામાં ઉમદા કૃષ્ણોની આશા કદી રાખતા નહિ.
ગૃહરાજ્યમાં માતાનો પવિત્ર પ્રેમ નીચે ઉછરેલાં બા-
ળકોજ જગતમાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ સારી નામના

મેળવે છે. ઇચ્છાંડના એક કારખાનામાં કારીગર વર્ગને નોકરીમાં રોકતાં પહેલાં તેની માતા કેવા લક્ષણવાળી હતી તેની પ્રથમ તજવીજ કરતાં; બાપ ગમે તેવો નઠારો હોય, પણ જો માતા સારી હોય તો તરત તેને નોકરીમાં રોકતા; કેમકે બાળકોના મગજ ઉપર માતાના લક્ષણની છાપ અદ્ભુત રીતે પડે છે. ગૃહસ્થો ! હવે વિચાર કરો કે સંસાર ચલાવવામાં સ્ત્રીજાતિ કેટલી બધી ઉપયોગી છે તથા કેવી અદ્ભુત સત્તા ધરાવે છે !

આલો હવે આજે ઉઠીએ, કાલે વળી પાછાં મળીશું અને કાંઈક નવિન વાતો કરીશું.

પ્રકરણ ૫ મું.

ગૃહરાજ્યમાં સ્ત્રી વર્ગના સદ્ ઉપયોગ.

સ્ત્રીઓમાં આટલા બધા ગુણો છે છતાં તમને તે જોઈએ તેટલી સુખ કતાં નથી, તેનું કારણ હવે તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે, માટે હવે તેને માટે ઉપાય કરો અને જુઓ કે તેનું શું ફળ આવે છે. પ્રથમ ઉપાય તો એ છે કે તમે સ્ત્રીને માન આપતા અને તેના કરેલાં કામોની કદર બુઝતા થાઓ અને જ્યાં જ્યાં તમને ભુલ જણાય ત્યાં ત્યાં તે ભૂલ ધીમે રહીને તેમને સમજાવીને સુધરાવો, પણ તે સુધરતાં પહેલાં તમારે અનેક રીતે તેની ખાત્રી કરી આપવી પડશે કે તે જે કરે છે તે જોઈ છે. પછી તમે તેને જે રસ્તો બતાવશો તે રસ્તે તે સુધરશે. વાડ, પહેલાં તો તમે તેને માન આપતા શીખો. માન આપવાનું કહીને હું એમ કહેવા માગતો નથી.

કે તમારે તેને ઘણાજ મોટા નામે બોલાવવી, તેને બેસાડી રાખવી, તેનું કામ તમારે કરવું અથવા તેનું કહેલું બધુંજ (ખરા ખોટાનો વિચાર કર્યા વગર) માનવું. હું એટલુંજ કહેવા માગું છું કે તમે તેના તરફ સ્નેહની લાગણીથી વર્તો. તે ઘરની કારભારી છે તો એક રાજા જેવી રીતે ખોતાનાં કારભારી સાથે વર્તે તેવી વર્તણૂક તમે તેના તરફ રાખો. તે જેટલાં સારાં કામો કરે તેની કદર બુઝો. વાડ, તમે બુઝો છો કે સવારથી સાંજ સુધી તેઓ કામ કરે છે. તમે કોઈને ત્યાં નોકરીએ હો અને તમારા શેઠ તમને કોઈ દિવસે વધારે કામ કરવાની ફરજ પાડે તો તમે તરત બુમ પાડશો કે હું તે કેટલું કામ કરું ! કાંઈ ચાર હાથ કરું ? પણ તમારા ઘરની સ્ત્રીને ગમે તેટલું કામ હશે તોપણ તે બુમ પાડશે નહિ. કારણ ? કારણ તો એટલુંજ કે ઘરના માણસો તરફ તેમની અંતર લાગણી સ્નેહથી ભરેલી છે. તમને તમારી નોકરીમાંથી મહિને ત્રણ

ચાર દિવસ આરામ મળશે પણ તેમને એક દિવસ પણ આરામ મળતો નથી. એ આરામના દિવસોમાં વખતે તમારા શેઠ યા ઉપરી તમને કામપર બોલાવશે તો તરતજ તમે લડવા ઉભા થશો અથવા કાંઈજ નહીં તો બળડશો પણ ખરા, પણ તે બિચારી એમાંનું કાંઈ પણ કરતી નથી. આટલું છતાં પણ તમે તમારા દોસ્તદાર ભાઈબંધો સાથે કોઈ કોઈ દિવસ આનંદમાં ગાજો છો અને પૈસાનો પણ કાંઈક વ્યય કરો છો, પણ કોઈ પણ દિવસ તમારી સ્ત્રીને તમે તેમ કરવા દીધું છે? અથવા એક પાઈ પણ આપી છે! વિચાર કરો, હું કાંઈ સ્ત્રીઓને ચઢાવતો નથી. પણ ફક્ત જે ખર્ચ છે તે કહું છું. આટલું બધું હોવા છતાં તમે મોજમજામાં બહાર ગયા હો ત્યાંથી આવો તેટલામાં તમારી જોગવાઈઓ સાચવવા તે હાજર રહે છે. માફ કરેલું એમ નથી કે બધાજ પોતાની જોગવાઈઓ તેની પાસે સચવાવે છે, પણ તેનો અંતરાત્માજ તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડે છે. હવે

થોડીક વાત કરીશ અને તમને ઘર ચલાવવામાં સ્ત્રી કેટલી ઉપયોગી છે તે બતાવીશ.

તમે કોઈ પણ કામ માટે પાંચ સાત દિવસ કાંઈ બહાર ગામ જાઓ છો અને ત્યાંથી પાછા ફરો છો ત્યારે તમારા ઘરને કેવી સ્થિતિમાં જુઓ છો ? હું ખાત્રીથી કહું છું કે તમે ગયા ત્યારે જે સ્થિતિમાં તે હતું, તેજ સ્થિતિમાં પાછા આવીને તમે તેને જોશો, અથવા તેથી કાંઈક વધારે સારી સ્થિતિમાં જોશો. કારણકે પ્રવાસે નિકળેલા ઘરઘણીને આરામ આપવા સ્ત્રીએ કાંઈ ને કાંઈ ગોઠવણ કરેલી હશેજ અને તમે જ્યારે આવશો ત્યારે પોતાના હસ્તા મુખ સાથે તમને આરામ આપવાને તે ગાંડી ઘેલી થઈ જશે.

હવે આપણે એથી ઉલટો દાખલો લઈએ. ધારો કે કોઈ સગાની માંદગીની ખાતર તમારી સ્ત્રીને પાંચ સાત દિવસ બહારગામ જવું પડ્યું, અને ઘરમાં તમે એકલાજ રહ્યા. આવા વખતમાં તમારી સ્થિતિ કેવી

હશે ? તમે ખરાબર બે વખત રાંધીને ખાશો. પણ નહીં. એક વખતેજ ખન્ને વખતનું રાંધી મુકશો. ઘરમાં સ્વચ્છતા પણ ખીલકુલ હશેજ નહિ. જે ઘર પહેલાં દિવસમાં ઓછામાં ઓછું બે વખત સાફ થતું હતું તે ઘર હવે દિવસમાં એક વખત પણ લાગ્યેજ સાફ થશે. વળી ઘરમાં ગમે તે ચીજ ગમે ત્યાં પડી હશે અને જો કે તે બિચારી તેની ગેરહાજરીમાં તમને વધારે અડચણ ન પડે તેટલા માટે કેટલીક વ્યવસ્થા કરી ગઇ હશે તોપણ તમે એટલાજ દિવસમાં કંટાળી જશો. આવો મામલો છે, છતાં તમે કોઇ પણ દિવસ ખરા સ્નેહથી એટલું પણ મનમાં લાગ્યા છો કે તેને ઘણું કામ છે અને તે તમારાપર ઘણાજ સ્નેહ રાખે છે. આપણે આગળ ખીલ દિવસની વાતમાં જોઇ ગયા તેમ ખીલ ખાખતમાં પણ તે તમારા કરતાં ઉત્તમ સેવા બજાવે છે તોપણ તમે કોઇ દિવસ હસ્તે મોંઢે કહો છો કે “તું ફલાણું કામ સાફ કરે છે અથવા તારો સ્વભાવ સારો છે.” અથવા તેને આનંદ મળે

એવી વાતો ખરા સ્નેહથી તમે તેને કહી છે ? આવી રીતે તમે તેને માન આપો અને પછી જુઓ કે તે તમને આનંદકર્તા થઈ પડે છે કે નહિ. આવા વર્તનથી તેની અંતર લાગણીઓ પ્રકુદ્ભીત થશે, અને કાંઈક નવું જ રૂપ પકડશે. પહેલાંના કરતાં કાંઈ વધારે આનંદથી અને ઉત્સાહથી તે કામ કરશે, અને તમને વધારે આનંદ અને આરામ આપશે. તે તમારી પાસે દૃઢીમ માન માંગશે નહિ અને તમે આટલી પણ લાગણી તેના પ્રત્યે જતાવશો તેથી તે પોતાની જાતને તમારી આભારી થયેલી માનશે, અને તે લાગણીથી તેના તથા તમારા આનંદમાં અને સુખમાં કાંઈક ચોરજ વધારો થશે. ચાલો, હવે આપણે વાત બંધ કરીએ અને કાલે વળી આપને બીજી હકીકત કહીશ..

પ્રકરણ ૬ હું.

ઘરકોળ અવસ્થા.

ત્રીઓ ઘરમાં કેવી રીતે સુખકર્તા થઈ પડે તેનો એક રસ્તો મેં ગઈ કાલે કહ્યો હતો અને આજે એક બીજો માર્ગ બતાવીશ. આટલા બધા દિવસથી આપ સઘળાં શાંતિ અને ધીરજથી સાંભળો છો તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું, અને આશા રાખું છું કે તમે તેને અજમાવી જોશો, અને તેથી મળતા લાભો લેશો. તમારી ત્રીઓના તન અને મનને પ્રવૃદ્ધિત કરવાને માટે તમે પ્રયત્ન કરો. તેમને તો સવારથી સાંજ સુધી ઘરનું કામ કરવાનું છે તો પછી બીજી ત્રીએ તેમના સંબંધમાં કેમ થાય ? હું તેને માટે તમને રસ્તો બતાવું છું. માણસ જાતના શરીરને ખુદ્દી હવા જોઈએ છે અને મનને નવી નવી ત્રીએ અનુભવવાની જોઈએ છે. તમને પુરૂષોને આ બધું પોતાની મેળેજ

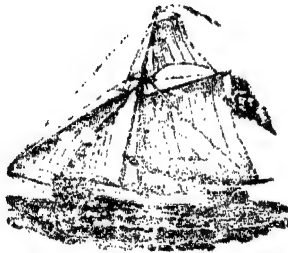
મળી રહે છે. તમારે કામ ધંધાને અર્થે ખહાર જવાનું થાય છે, તેથી ખુલ્લી હવા તથા જુદી જુદી ચીજો જોવાની પણ મળે છે; પણ સ્ત્રીઓને તો આખો દિવસ ઘરમાં ને ઘરમાંજ રહેવાનું થાય છે. તેઓને કોઈ સાથે વાતચિત કરવાની કે ખુલ્લી હવાનો લાભ અથવા નવું જુનું કંઈ પણ જોવાનું મળતું નથી. આ પ્રમાણે છે તો તેમની શારીરિક અને માનસિક સંપત્તિ શી રીતે સારી હોઈ શકે ? તેનો ઉત્તમ માર્ગ તો માત્ર એજ છે કે ગામની અથવા એક કુળીયાની સરખે સરખી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓની મંદળી અઠવાડીઆમાં એક અથવા બે વખત મળે અને ત્યાં સંસારિક અને ધાર્મિક વાતો કરે તો દરેક સ્ત્રીને મોંઢથી કંઈ નવું જુનું સાંભળવાનું મળે. વળી અઠવાડીએ પંદર દહાડે તેમને ખહાર પણ લઈ જવાં જોઈએ. માફે કહેવું એવું નથી કે શ્રીમંત લોકોની માફક ગાડી ઘોડે બેસાડી મોજ શોખ કરાવવા. તમને કોઈ દિવસ શહેરમાં મેળા, નાટક ચેટક વગેરે જોવાનું મન થાય છે, તે તમે જુઓ છો પણ ખરાં શહેરના મોટા મોટા રસ્તાઓ,

મકાનો અને બજારો તમે અનેક વાર જોયાં હશે પણ તમારી સ્ત્રી એક વખત પણ તે જોવા નહિ પામી હોય. પંદર વીસ દિવસે તેમને પણ એવો લાલ આપવો જોઈએ. કોઈ વખત શહેરમાં ફરવા લઈ આવી તેમને સારાં-સુધક અને સ્વચ્છ મકાનો બતલાવવાં જેથી તે જોઈ તેમને પોતાના ઘરો પણ એવાં રાખવાનું મન થાય અને તેમની લવ્યતા જોઈ તેમનું મગજ પણ પ્રવૃદ્ધિત થાય અને તેમાં કાંઈ ઓરજ શક્તિ આવે અને તેથી કરીને સારા સારા વિચારો પણ ઉદ્ભવે. વળી કોઈ કોઈ વખત પ્રદર્શનો, મેળાઓ વગેરે સારી જોવાની ચીજો પણ તેમને દેખાડવી જોઈએ. વળી તમે કહેશો કે આ તો પૈસાની વાત આવી, તે લાવવા ક્યાંથી ? તમે દરેક જણ પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે પોતાના શોખને માટે થોડો ઘણો ખર્ચ કરો છો, તો તમારે એ પણ જાણવું જોઈએ કે સ્ત્રી પણ તમારું અર્ધું અંગ છે અને જે મોજશોખ અને આરામ તમારે જોઈએ છે તે તેમને પણ જરૂરનાં છે.

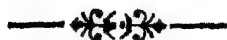
માટે છેકજ એકલપેટા ન થાઓ. અને જે પૈસા તમારે માટે તમે ખર્ચો તેમાંથી થોડો ભાગ તેમને માટે ખર્ચો, અને પછી જુઓ કે ખર્ચેલા પૈસા નકામા નથી ગયા, પણ તેણે તમારા સુખમાં વધારો કર્યો છે. દુનિયામાં ફક્ત પૈસાનુંજ સુખ જોવાનું નથી. કોઈ માણસ ગમે તેટલો પૈસાદાર હશે, પણ ઘરમાં એક પણ દિવસ કંકાસ વગર જતો નહિ હોય તો તેનું પૈસાનું સુખ શું કામનું ? કોઈ ગરીબ માણસ પૈસે ટકે તેના જેટલોજ સુખી નહિ હોય, તેની માફક રોજ મિષ્ટાન્ન ખાપડતો નહિ હોય પણ ફક્ત રોટલો અને શાકજ ખાતો હોય છતાં સુખે પોતાના દિવસ નિર્ગમન કરતો હોય તો તે ઘણોજ સુખી છે. મિષ્ટાન્નથી પણ પેટ ભરાય છે અને રોટલાથી પણ પેટ ભરાય છે (ઉલટો રોટલો ખાનાર માણસ શરીરે રૂદ્રપુદ્ર હોય છે અને તેની શારીરિક સ્થિતિ પણ સુખી હોય છે.) જે આનંદ સલાહસંપન્ન છે તે કંકાસમાં નથી, માટે

સ્ત્રીઓને સુધારવાને મેં જે રસ્તો બતાવ્યો તેમાં બહો
 થોડો ઘણો ખર્ચ થશે પણ તેટલા પૈસા તમારામાંથી
 ખચાવી તેમને માટે ખર્ચો અને દુનિયામાં સૌથી
 મોટામાં મોટું સુખ જે સલાહસંપનું છે તે સંપાદન
 કરો. એમાસામાં અથવા શીયાળામાં કોઈ વખત લઈ
 જઈ તેમને તમારા ખેતરોની કુદરતી લીલા બતાવો.
 આમ કરવાથી બહો તે ઘરનાં કામમાં જોડી થશે પણ
 બહારની સ્વચ્છ હવાથી તેના તન અને મનપર એવી
 સારી અસર થશે કે તે બહારથી આવ્યા પછી
 પોતાનું કામ વધારે સારી રીતે અને ઝડપથી કરી
 શકશે. અને રોજ આનંદમાં રહેશે. તમે તેને માટે
 આવા પ્રયત્નો કરતા રહેશો તો તમને પણ ઘણોજ
 લાભ છે. તેને તમારે માટે એવી સારી લાગણી થશે
 કે પછી કોઈ દિવસ તમારે તેના તરફની ફરિયાદ
 કરવાનો વખત આવશેજ નહિ. છેવટે એટલાજ
 વિનંતી છે કે તમારી સ્ત્રીઓ હાલ ઘરકોળ અવસ્થામાં
 છે તેમાંથી તેમને મુક્ત કરશો તો તમે સુખી થશો.

ચાલો, હવે આજે આપનો વખત વધારે લીધો
 છે. કાલે વળી આ સંબંધમાં કાંઈ નવું શોધી
 કાઢી આપની આગળ વાત કરીશ.

પ્રકરણ ૭ મું,

શ્રી વર્ગ તરફ માનની નજર.

ચંદ્ર જાણે સૂર્યના કિરણો રૂપી ભાલાઓ ભોંકા-
વાથી કાયર થઈ ગયો હોય એમ દૂર દૂર નાસવા
લાગ્યો, અરુણ દેવના રાતા કિણોના ડાઘ પોતાની
ઉજવળ કિણોમાં લાગી જવાની ધાસ્તીથી તેને
સંકેતવા લાગ્યો, જે પૂર્વ દીશાએ આગલી સંધ્યાકાળે
એને માન આપી આકાશ પર આવવાનો અવકાશ
આપ્યો હતો તેજ પૂર્વ દિશાને અત્યારે સૂર્ય
દેવને માન આપતી જોઈ આકાશ રૂપી ગહન વનમાં
સંતાવા લાગ્યો, પૂર્વ દીશા આગલી રાત્રે ચંદ્રને માન
આપી બોલાવી તથા હવે તેને પડતો મૂકી
સૂર્યને લલચાવાના પોતાના છળકપટમાં ફાવવાથી

જાણે હરખાતી હોય એમ રાતી થવા લાગી. સૂર્ય
 અને ચંદ્રની લઢાઈમાં તારાઓ ઘાયલ થયેલા
 માણસોની માફક પડવા લાગ્યાં. પાપ કર્મોને વધા-
 રનાર ચંદ્રના રાજ્યથી કંટાળી લોકો જાણે ધર્મ
 પ્રવર્તાવનાર સૂર્ય દેવના આગમનથી આનંદ માની
 વાજાંત્ર વગાડતા હોય તેમ દહીં વલોવવાના શબ્દો
 સંભળાવવા લાગ્યા. કેકિલાઓ જાણે વિજય સહસ્ત્રનો
 જપ કરતી હોય તેમ ટોકાર કરવા લાગી. કમળો
 આનંદમાં આવી જઈ ભ્રમરરૂપી કેદીઓને છુટા કરવા
 લાગ્યા. પક્ષીઓ મુનીવ્રત છોડી દેવા લાગ્યા,
 અંધકાર જાણે સમાધી ચઢાવવા માગતો હોય તેમ
 ગુફામાં ભરાવા લાગ્યો. એટલે કે સવારનો પહોર થવા
 આવ્યો તે વખતે લોકોએ બહુચર પટેલના ઘર તરફ
 જવા માડ્યું, કારણ કે દરરોજ તો રાત્રે વાતો થતી
 હતી પણ હવેથી તો સવારે અને રાત્રે એમ બે વખત
 વાતો થવાની હતી. બધા લોકો ભેગા થઈ રહ્યા

એટલે આગલી રાત્રે નક્કી કરેલા વખતે પેલા મુસા-
ફરે વાત શરૂ કરી:—

આજના વિષયમાં હું છોકરાઓ તરફના તમારા
સુખ વિષે બોલીશ. એ બાબત આપણા ચાહુ વિષય
સાથે ઘણો સંબંધ ધરાવે છે એટલે એ અયોગ્ય
કહેવાશે નહિ. સ્ત્રીઓ સાથેની તમારી વર્તણૂક પરજ
છોકરાઓના ભવિષ્યનો અને તેના તરફના સુખનો
આધાર રહે છે. માનામાં એક ઇશ્વરી સત્તા એવી
છે કે તે છોકરાઓનો સ્વભાવ સારો યા નરસો
બનાવી શકે છે. દુકામાં તેઓનો તથા તેમની મારફત
તારા ભવિષ્યના સુખનો આધાર, તે સત્તા કેટલે
અંશે જળવાય છે, તે ઉપરજ છે; પણ તે સત્તા જળ-
વાશે ક્યારે ? જો છોકરામાં તેની માને માટે માનની
લાગણી હશે તોજ તે સત્તા જળવાશે. મારે અહીં કહેવું
જોઈએ કે તમારાં છોકરાંઓમાં તેમની માતા તરફની
માનની લાગણી તેમને કુદરતથી મળી છે, તે જાળવી

રાખવી તે તમારા હાથમાંજ છે. જો તે લાગણી તેઓ-
નામાં રહેશે અને વધશે તો ૧૭'૬૦'માં તેઓ સુખી
થશે, અને તમારા ઘડપણમાં તમને પણ સુખી કરશે.
પણ જો એથી ઉલટું બન્યું, અને એ લાગણી ગઈ
તો એ જાતે પણ દુઃખી થશે, અને તેમને પણ ઘડ-
પણમાં એટલાં દુઃખકર્તા થઈ પડશે કે તમે કહોશો
કે છોકરાંઓ ન હોત તો હીક થાત. એ લાગણી
તમે કેવી રીતે જાળવી શકો ? રસ્તો એકજ છે અને
વળી તે સહેલો પણ છે. તમે તમારી સ્ત્રીને ખરાખર
માન આપો, એટલે તમારાં છોકરાંઓ પણ કુદરતી
રીતે તમારું અનુકરણ કરશે, તેમના મગજ પર નાન-
પણમાં જે છાપ પડશે, તે છાપ જાળવી રાખવાનેજ
ફક્ત પ્રયત્ન થશે, તો પછી મોટપણમાં પણ તે ભુલા-
વાની નથી એટલુંજ નહિ પણ તે વધારે સજ્જડ
થતી જશે. છોકરાંઓ નાના હોય છે ત્યારે આખી
દુનિયા જે કરે છે તે કરવાને તેઓને મન થાય છે
અને તે શીખે છે. એટલે જો તમે તમારી સ્ત્રીની સાથે

માનથી વર્તેશો નહિ તો છોકરાઓ પણ તેવું જ શીખશે.
 એમ નહિ સમજશો કે નહાના છોકરાંઓ શું શીખશે.
 તેઓનામાં અનુકરણ કરવાની કુદરતી શક્તિ એવી
 હોય છે કે જ્યારે તેઓ અણસમજી હોય છે ત્યારે
 પણ આપણી વર્તણૂકની દરેક છાપ તેઓના મગજ
 ઉપર પડે છે; અને જો કે તેટલી ઉંમરમાં તેઓ તે
 પ્રમાણે વર્તી શકશે નહિ તોપણ મોટાં થતાં તે
 છાપ પ્રમાણે બંધાયલું તેમનું મગજ તમાસી વર્તણૂક
 પ્રમાણે તેમને દોરાવશે અને તેમના કડવા ફળ તમારે
 પણ આખવા પડશે. કારણ કે બાળકની કેળવણી તે
 જન્મે છે ત્યારથીજ શરૂ થાય છે, અને નાનાં બાળકો
 જેવું સાંભળે છે, તેવું બોલતાં આપોઆપ શીખે છે.
 તથા જેવું જુએ છે તેવું જ કરતાં તે જલદી શીખે છે
 આવી રીતે અનુકરણ શક્તિ અને શ્રવણ શક્તિ નાનાં
 બાળકમાં પ્રબળ હોય છે. નાનાં બાળકોનો આથી શ્રેષ્ઠ
 ગુરૂ તેની માતા છે. તેનો બીજો ગુરૂ પિતા અને

લાઇ લાંડુઓ, ત્રીજો ગુરૂ તેની આસપાસની વસ્તુઓ
 અને સામાજિક મંડળ છે, એથી અન્યત્ર ગુરૂ નિશા-
 ળનો શિક્ષક, અને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા પછી યોગ્ય
 વયે પાંચમો અથવા છેવટનો ગુરૂ ગણો કે પ્રધાનરૂપ
 ગુરૂ તરીકે ગણો તો તેની મેઘાવિની સુશીલ પત્ની
 છે. આ પ્રમાણે સંસારિક સામ્રાજ્યનો સઘળો આધાર
 ફક્ત એક ચતુર સ્ત્રી ઉપર નભી રહેલો છે. સ્ત્રીઓને
 માન આપવાનું કહી હું એમ કહેવા માંગતો નથી
 કે તમારા ઉપરી તરીકે અથવા તમારાથી મોટી તેને
 ગણી તમારે તેની સાથે માનથી વર્તવું. માફ કરેલું
 એટલુંજ છે કે તેને તમારી સરખી ગણી તેની સાથે
 સ્નેહથી વર્તો. જેમ તમારી બુલને તે નરમાશથી ગુસ્સે
 થયા વગર એકાંતમાં તમને કહે છે, તેમ તમારે પણ
 તેની બુલો તમારા છોકરાઓના કે અન્યના દેખતાં
 અને ગુસ્સે થઈને નહિ પણ તેઓ નહિ જાણે એમ
 અને ધીમે રહીને તેને સમજ પાડીને બતાવવી જોઈએ.
 છોકરાઓના દેખતાં એમ કરવાથી માની બુલો જોવાની

તેમને ટેવ પડી જાય છે. તેનું પરિણામ એ આવશે કે તેઓમાં માને માટેની માનની લાગણી ઢીલી પડી જાય છે. જ્યાં તે લાગણી ગઈ કે માની બંધીજ કુદરતી સત્તા તેમના પરથી જતી રહેવાની અને તેનું પરિણામ તો મેં તમને આગળ કહ્યું છેજ. છોકરાઓના પોતાના અને તેમના તરફના તમારા બિવિધના સુખને માટે તો એટલે સુધી કરવું જોઈએ કે તેની માતામાં હોય તેના કરતાં વધારે ગુણો તેનામાં છે એમ તેમને બતાવવું જોઈએ. આમ કરવાથી વળી જેવડો ફાયદો છે, એક તો છોકરાઓને પોતાને અને તેમના તરફથી તમને થતો ફાયદો મેં કહ્યો છે. વળી ખીજો ફાયદો એ કે તમારી સ્ત્રીને પણ તમારે માટે કંઈ ચોરજ માન વધશે. તેથી તેના તરફથી પણ તમે ઘણાજ સુખી થશો. વળી આમ કરવાથી તમારા છોકરાઓ પણ સ્ત્રીઓને માન આપતાં શીખશે; અને તેમનામાં એક બતની એ ટેવજ પડી જશે, તેથી જ્યારે તેમનો વખત આવશે ત્યારે તમને અત્યારે જે મુશીબત પડે

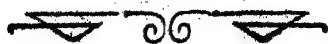
છે, તે તેમને પડશે નહિ. તેમનો સંસાર સુખમાં
જશે; સ્ત્રીઓને ફક્ત માન આપવું એટલુંજ નહિ
પણ તે માનને લાયક તેમને બનાવવી જોઈએ; નહિ
તો બીજા બધા તમારા પ્રયત્નો પથરપર પાણી જેવાં
થશે, અને ધારેલું સાડું પરિણામ કોઈ દિવસ
પણ આવશે નહિ. છોકરાઓ તેમની માને માન આપતાં
શીખશે તોજ તેઓ તમને પણ માન આપશે નહિ
તો ક્ષણે ક્ષણે તમારું અપમાન કર્યા કરશે; અર્થાત્
તમારું કહ્યું પણ માનશે નહિ; અને તેથી પરિણામ
એ આવશે કે તેમની જીંદગી વ્યર્થ જશે અને વૃદ્ધા
વસ્થામાં જે આરામ અને મહત્તની જરૂર તમને પડશે
તે મળશે નહિ. વળી જ્યારે વખત આવશે અને
તેઓ સંસારમાં પડશે ત્યારે તેમની પણ એજ દશ
થવાની માટે તમારા પોતાના સુખને માટે તમે તમારું
સ્ત્રીઓ સાથે સારી રીતે વર્તો, અને તેમને પણ તેમ
કરતાં શીખવો. ફરી ફરીને વિદ્યંતી કડું છું કે આર્થ
એમ નહિ સમજશો કે છોકરાં હોય તોજ સ્ત્રીઓ

સાથે આવી રીતે વર્તવાની જરૂર છે; છોકરાં નહિ હોય તો પણ તમારા પોતાના સુખને ખાતર પણ એમ કરશો. તમે કોઈને હસીને બોલાવશો તો તે પણ તમને હસીને બોલાવશે. તેમજ તમારી સ્ત્રીની સાથે ઉત્તમ રીતે વર્તન રાખશો તો જરૂર તે તમારી સાથે ઉત્તમ રીતે વર્તશે, અને પરિણામે તમારું ઘર સુખી અને નમુનેદાર થઈ રહેશે. આ બાબતમાં એક વિદ્વાનનો મત એવો છે કે—“સ્ત્રીઓને યોગ્ય માન આપી તેમને યોગ્ય દશામાં લાવવાથી પુરૂષોનો સ્વર્ગ તેમજ પરમાર્થ બન્ને સાધી શકાય છે. તેમનાં જે પ્રયાસો, તેમની જે પ્રવૃત્તિઓ, તેમની જે અભિલાષાઓ તથા તેમના જે કર્તવ્યો અપૂર્ણ, ઉત્સાહ રહિત તથા નિરાશાજનક થાય છે તે યથાયોગ્ય બની જશે.” તેમજ જે અમાનુષિક વર્તનથી પ્રભવનો અડધો ભાગ ખરાં મનુષ્યત્વને તે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તે અન્યાય દુર થશે. સ્ત્રી પુરૂષ માફક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાની પદવી ચઢાવશે તો આપણી ઠાસી ઠોણ થશે. યથેચ્છ ઉપયોગનાં

આપણાં રમકડાં કોણે બનશે, આપણી બહાદુરી કોના આગળ બતાવશું, અને આપણે સામ્રાજ્ય કોના ઉપર ચલાવશું, એવા પ્રશ્નો કદાચ કોઈ સ્વાર્થી પુરૂષના મનમાં ઉત્પન્ન થશે; તો તેઓને એટલોજ જવાબ બસ છે કે પોતાના સ્વાર્થ માટે કોઈ પણ મનુષ્યની શક્તિઓ બાણી બોધને અપરિપક્વ રાખવા માટે કોઈને હક નથી. સ્વાર્થ બુદ્ધિની સત્તા કોણે કોને આપી છે ? કોઈપણ મનુષ્યને ગુલામી દશામાં મૂકવાની સત્તા ઈશ્વરે કોઈને આપેલી નથી. સ્ત્રીઓને ઘટિત પદવી મળવાથી તેઓ હાલ છે તેના કરતાં ચઢતાં પ્રકારની આત્મિક ઉન્નતિ-વાળી થશે, અને એમ થવાથી તેમના સંસારીક કર્તવ્યો તેઓ વધારે સારી રીતે કરી શકશે. તેમની પદવી વધવાથી તેમનામાંથી સ્ત્રીત્વ જતું રહેવાનું નથી પણ ઉલટું વધશે. માતા તરીકે, ભગીની તરીકે, પુત્રી તરીકે તેમજ પત્ની તરીકે સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ બજાવવામાં ચુકશે નહિ. યોગ્ય હક પ્રાપ્ત કરનારી સ્ત્રી પોતાના સગા તથા ભાંડુને કે પતિને રસોઈ

નહિ કરી આપે, અને ભૂખે મારશે એ કદવના હારથ જનક છે. એવી પત્ની પોતાના પતિનું મન નહિ સાચવે એમ શા પરથી માનવું ? સ્ત્રી જાતિની લાગ-ણીઓ અને પ્રેમ મમતા તેમનામાંથી જવાનાજ નથી. કોઈ દેશમાં એ પ્રમાણે બન્યું નથી. અને આપણા દેશમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ પુત્ર્ય ગણાતી ત્યાં પણ આવું બન્યું નથી; માટે એવો ભય નિરર્થક છે”

સુધારાના શિખરે પહોંચેલા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો આપણી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની વર્તણૂક સંબંધી ટીકા કરે છે કે “ પાશ્વિમાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીજ છે અર્થાત સ્ત્રી પુરૂષના હક ત્યાં સમાન છે; અને હિંદુ-સ્થાનની હિંદવાણી તે માત્ર શુભામઝી કે વેઠીઆણીની હાલતમાં પોતાનું દુઃખદ ભવન પુરું કરે છે.” હવે આજે આપને શ્રમ વધારે પડ્યો છે માટે સાંજના પાછાં મળીશું ત્યારે પાછા વાત આગળ ચલાવીશું.

પ્રકરણ ૮ મું.

સ્ત્રી વર્ગ તરફથી મળતું સુખ.

બંધુઓ ! મારે તમને કહેવું જોઈએ કે સારી સ્ત્રી એ ઘરનો શાણગાર છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે સદ્ગુણી અને કહ્યાગરી સ્ત્રીનો ધણી છપ્પન ઉપર ભૂગળ વાગે એટલી દોલતના ધણી કરતાં વધારે સુખી છે. જે કોઈ માસણ પાસે અખુટ દોલત હોય, નોકર ચાકર તો એટલા બધા રહી ગયા હોય કે તે તેને ખરાબર યાદ પણ રહી શકતા ન હોય, અને તેના વૈભવમાં કોઈ પણ પ્રકારની ખામી ન હોય, છતાં પણ જે તેના ઘરમાં મધુર વચન બોલનારી, કહ્યાગરી અને સદ્ગુણી સ્ત્રી ન હોય તો તે સર્વ નષ્ટમું છે. સદ્ગુણી સ્ત્રી ઘર ચલાવવામાં ડગલે ડગલે ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેમ એક ચક્રથી ગાડી ચાલતી નથી, તેમ મરદની સાથે તેની સહાયમાં સ્ત્રી નહિ હોય તો

તેનો વ્યવહાર ખરાખર ચાલશે નહિ. અરે ! હું તમને એક વધારે સાદો દાખલો આપું છું. એક વખત અમારે ધંધા રોજગારને અર્થે પરગામ ખાતે જવું પડ્યું. ત્યાં ઘર ભાડે લેવા જતાં દરેક દરેક ઘર, પોળ કે મહોલ્લાના લોકોએ પૂછપરછ કરવા માંડી કે તમારે સ્ત્રી સાથે રહેવાનું છે કે એકલા રહેવાનું છે ? ઘરમાં સ્ત્રી છે કે નહિ ? કહેવાની મતલબ કે સ્ત્રી વગરનો આદમી ગૃહસ્થ ગણાતો નથી. તે ગમે તેવો નીતિવાન હોય તોપણ જગતમાં તેની આખરૂં ગણાતી નથી. તેને ઘર ભાડે આપવા કોઈ ખુશી ખતાવતું નથી. અને તેને પડોશમાં રાખવાને લોકો આનાકાની કરે છે. આ ઉપરથી તમારા ધ્યાનમાં આવશે કે સ્ત્રી વર્ગ આપણને કેટલો બધો ઉપયોગી છે.

હવે જ્યારે સ્ત્રી વર્ગ આપણને આટલો બધો ઉપયોગી છે, ત્યારે તેના અશુદ્ધ તરફ આપણે તનમનથી ધ્યાન આપવું જોઈએ. જો આપણે પ્રયત્ન

કરીએ તો તેમને દયાળુ, સુશીલ, ધૈર્યવાન, અને આત્મસંયમી સહજમાં બનાવી શકીએ, કેમકે આ ગુણ તેમનામાં દુદરતી છે. આવી સહાયારી સ્ત્રીઓની નજર હુઃખ ઉપર પડતાં તે મટી જાય છે અને દીલગીરી ઉપર પડતાં આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

બંધુઓ ! સદ્વર્તન નામના પુસ્તકમાંથી તમને નીચેની હકીકત કહી સંભળાવું છું, તે ખરેખર મનન કરવા લાયક છે.

“ ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રેમપથ્યથીજ પુરૂષનું હૃદય ઉત્તમ રીતે નિયમમાં અને શાંતિમાં વર્તે છે. ઘર તે સ્ત્રીનું રાજ્ય, તેની જાગીર, તેનું જગત છે—ત્યાં તે પ્રેમથી, માયાથી અને નરમાસની સત્તાથી અમલ ચલાવે છે. કોઈપણ પુરૂષ મૂળ પ્રકૃતિએ તોફાની અને હુલ્લડી હોય, અને દૈવયોગે તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ જો કોઈ મોટા મનની બાધ સાથે સંધાય, તો તેથી તે જેવો શાન્ત પડશે તેવો બીજા કશાથી નહિ પડે.

એ ઠેકાણે તેને વિશ્રાંતિ, સંતોષ અને સુખ મળે છે. મગજની શાન્તિ અને મનની શાન્તિ સાથે વળી એવી બાધ એ પુરુષનો ઉત્તમ સલાહકાર થઈ પડે છે, કારણ કે જ્યાં તેની અનાંશ્રિત બુદ્ધિ ખોટે રસ્તે જવાની તૈયારીમાં હોય, ત્યાં એવી સ્ત્રીની સ્વભાવ સિદ્ધિ કળા વડે તે તેના ધણીને ખરે રસ્તે દોરી લઈ જાય છે. વિધન અને વિપત્તિના વખતમાં સાધવી સ્ત્રી તેના સ્વામીના ટેકાડપ લાકડી થઈ પડે છે, અને જ્યારે દુખનો દરિયો ઉલટે છે અથવા વિધાતા ધુરકીયાં કરી રહી હોય છે, ત્યારે એવી નારી સહૃદયતા અને દી-લાસો દેવામાં પાછી પડતી નથી. જીવાનીના વખતમાં તે તેના ધણીનું સુખ અને શણગાર છે, અને પ્રાહ-વસ્થામાં જ્યારે સંસારના સુખ હવામાં ઉડી ગયાં હોય છે અને આપણે સંસારના સાચા વ્યવહારમાં રહેતા હોઈએ છીએ તે વેળાએ એ સ્ત્રીદેવી તેનાં પતિની એકનિષ્ઠાથી સહાયક થઈ પડે છે.”

“હું જે ક્ષણે મારા ઘરમાં પગ મૂકું છું, કે

તત્ક્ષણુ મારી સઘળી ફિકર ચિંતા ઉડી જાય છે,” એમ એકમંડ બર્ક પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે બોલતો. એ જોતાં એ કેવો સુખી હશે ! અને બુથર, “જે પ્રેમરસથી ભરપુર હતો તે પોતાની સ્ત્રી વિષે બોલ્યો કે” “મારી સ્ત્રી મારી સાથે હોય તો ભલે રહી મારી દરિદ્ર અવસ્થા, પણ જો મારી સ્ત્રી મારી પાસેથી જાય અને તેના બદલામાં કોસસની છાપનપર ભૂંગળ વાગે એટલી દોલત મને મળે તોપણ મારે તે જોઈતી નથી.’ તેણે લગ્ન વિષે કહ્યું છે કે ‘પરમેશ્વર પુરુષ ઉપર મોટામાં મોટું સુખ વરસાવે, તો તે એક સાધવી અને ધાર્મિક સ્ત્રીનું છે. તેની સાથે રહેવાથી તે પુરુષને સુખ શાન્તિ અને પોતાનું સર્વસ્વ, પોતાનો જ્ઞાન અને પોતાનું સુખ સોંપી શકે છે,’ વળી તેણે કહ્યું છે કે ‘વહેલા ઉઠવાથી અને જુવાનીમાં પરણવાથી દોઢ માણસ પસ્તાયો જાયો’ નથી.’ વળી એજ અંતમાં સન્નારીની પ્રીતિ વિષે કહ્યું છે—

છાંપા.

સન્નારીની પ્રીત, આન્તનો થાક ઉડાડે,
 સન્નારીની પ્રીત, તૃષાર્તની તૃષા મટાડે;
 સન્નારીની પ્રીત, મિષ્ટ વિશ્રાન્તિ આપે,
 સન્નારીની પ્રીત, સુખ ને શાન્તિ વર્ષાવે.

સન્નારીના પ્રીતિ બાગમાં, ભ્રમર પુરૂષ ભમતો કરે,
 રમ્ય પુષ્પની રહોડમાં, આનંદે ગુંજ્યા કરે. (૧)

સતી શ્યામાનો કંથ, પોઢે પુષ્પની છાયે,
 સતી શ્યામાનો કંથ, રહે નિર્ભાર સહાયે,
 સતી શ્યામાનો કંથ, રહે બંધનથી છુટો,
 સતી શ્યામાનો કંથ, પળેછ પ્રવાસે હલકો,

સાધ્વી સ્ત્રીનો પતિ છે સુભાગ, ગંભીર કાર્યમાં જાય છે,
 પત્ની સહાયક સ્વભાવથી, પ્રીતિ રસ છલકાય છે.

ખરે, સાધ્વી સ્ત્રી તરફથી મળતું સુખ અમૂલ્ય
 છે. સ્ત્રી જાતિમાં ઈશ્વરે અનેક સદ્ગુણો ભરેલા છે,

માત્ર તેને ખીલવવાની જરૂર છે. આપણો પ્રખ્યાત કવિ
શામળ કહિ ગયો છે કે-

છાપા.

રામા રત્નની ખાણ, જાણ એ રંભા રૂડી,
ધરે સોળ શણગાર, હાર કંઠે કર ચુડી;
શોભે જળહળ ગેહ, કેહ કોમળ શુભ સાળ,
શોભા કેરું સદન, વદન હશી રાખે રાળ.

છાંડ ભોજ કરણ વિક્રમ અને, હરિચંદની હારની;
પંડિત ચતુર પુર પાટવી, નૃપતિ નેટ સુત નારના. (૧)

જો ધરમાં ધર નાર, દામ ઉધારે દેશે;
જો ધરમાં ધર નાર, પિંડ પિત્રી પણ લેશે.
જો ધરમાં ધર નાર, તોજ મેલું શિર ટળશે,
જો ધરમાં ધર નાર, માન મણસમાં મળશે.

ધરનાર જેહનેધેર હશે, શોભિત શાહ સરસજ જસો
ધરનાર વિના નિર્જા, શાહ તોયે તરકર તસો. (૨)

નાર વિના નર રંગ; સંગ રાખે નહિ કોઈ,
 નાર વિના નર ચોર, જોર જસ બેસે ખોઈ.
 નાર વિના નર નિર્બળ, સખળ રાખે નહિ સંગે,
 નાર વિના નર દીન, દીન સુખ એકલ અંગે,
 ચતુરા વિણુ તો ચાલે નહિ, જગતમાંડી રહે જાહરે,
 શામળ કહે છે શામા કશી, તજે જગત તો તાહરે. (૩)
 બાળપણે થઈ ભાત, મટાડે પીડા મનની,
 જોખનમાં દે રંગ, સંગ સુખ ટાઢક તનની;
 સુખ દુઃખમાં સમ ભાગ, રાગ રૂઢે ગુણ ગાતી,
 ચતુરા ચિત્ત હરનાર, ચાર ઉરમાં મદમાતી;
 વળી વૃદ્ધપણે સેવા કરે, દેખ્યાથી દીલ દુઃખ ટળે.
 એ અંતકાળ અળગી નહિ, બહુ રનેહ સાથે બળે (૪)
 પશુ ચરે છે તરણ, રહે છે રણમાં રમતાં,
 નર નારીની જોડ, બાગીએ સાથે ભમતાં;
 ઉડે પંખી આકાશ, જુઓ તેનું પણુ જોડું,
 કોણુ ઉંચ કે નીચ ગમેડું કે કાં ઘોડું;

મુર, અમુર, નાગ, કિંનર વિષે, દેવી નાગણુ દાનવી;
 મન ગરહ કયાં છે મેરીએ, કોણુ માત્રમાં માનવી. (૫)
 નાર વિના નર રંક, દામણુ દિસે દેહે.
 નાર વિના નર રંક, દીસે ગુણુ હિણુ ગેહે;
 નાર વિના નર રંક, નહિ ધન ધીરે કોય,
 નાર વિના નર રંક, હરિપૂજન નવ હોય.
 નિર્ભાંગ છે નર નારી વિના, ભોગ કશા તે ભોગવે;
 અવગુણુ અદ્વૈત અચુતો ગણુ, જીવતી વીણુ નર
 જોગવે. (૬)

નારી નરનું અંગ, સુખ દેચણુ કર સેવા
 ભજે પુણ્યમાં ભાગ, લાભ જશ લાખો લેવા.
 શ્યામાથી સંતાન, ધર્મ બુદ્ધિને ધારે,
 પ્રગટે પુત્ર સુપુત્ર, કુળ ઇકોતર તારે.
 કુળ શુદ્ધ મજે જો કામની, સ્વામીને સુખ દે સતી,
 હું એમ વિચારું આપથી, પુણ્યવાંત તેનો પતિ. (૭)
 નિર્ભાંગ મનની નાર, સ્વામીને સ્વર્ગ પમાડે,
 જીવતી જોખનમાંહી, રીઝથી રંગ રમાડે.

હાંકે કુળ કલંક, સરસ ચલવે ઘર સૂત્ર;
 વધે તેહથી વંશ, પ્રસવે પુત્ર સુપુત્ર.
 વળી હોય સતી શુભ સાધવી, પુણ્યવંતી તે પારખી.
 છે નીચ કોઈકજ નારીઓ, સ્વભાવે સૌ
 નહિ સારખી, (૮)

શામળે ઉપરના છાપામાં સ્ત્રીનાં વખાણ કરવામાં
 હદ વાળી દીધી છે, પણ તેથી એમ કહેવાનું નથી
 કે તેણે અતિશયોક્તિ કરી છે. સ્ત્રી જાતિનાં આપણે
 વખાણ કરીએ એટલાં ઓછાં છે. ખરું છે કે આ
 વખાણને અપવાદ રૂપ કેટલીક સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ
 એથી એમ સિદ્ધ થતું નથી કે સ્ત્રી વર્ગનો સ્વભાવ
 જન્મથીજ નહારો છે; એ તો નહારા સંયોગોનું ફળ
 હોય છે.

હવે આ ઉપરથી તમારા ધ્યાનમાં આનું હશે,
 કે સ્ત્રી વર્ગ તે પુરૂષ વર્ગના સુખનું ખરું સાધન
 છે, અને તેથી તેના અભ્યુદય માટે આપણે જેટલું
 કરીએ તેટલું ઓછું છે. તેમનો અભ્યુદય તેજ પુરૂષ

વર્ગનો અભ્યુદય છે. અને દુકામાં કહીએ તો આખી આલમના અભ્યુદયનું સાધન પણ તેજ છે, કેમકે ભવિષ્યનો જમાનો એટલે આપણા બાળકો ઉછેરવાના તેમનાજ હાથમાં છે અને તેમનાજ લક્ષણની છાપ બાળકોના મગજ ઉપર પડે છે. આવું છતાં પણ તેમની અવસ્થા આપણા સંસારમાં કેવી છે તેનો વિચાર આવતી કાલે કરીશું.

પ્રકરણ ૯ મું.

આપણા સંસારમાં સ્ત્રીની અવસ્થા.

બાંધુઓ ! આજે તમને હું એક વાત કહી સંભળાવું છું તે ખરેખર મનન કરવા લાયક છે. આપણા સંસારમાં સ્ત્રી વર્ગની કેવી અવસ્થા છે, તેનું તમને તેથી ખરેખરું જ્ઞાન થશે.

એક મનોહરપુર નામના નગરમાં ધનકોર નામે દોશી રહેતી હતી. બાઈ વૃદ્ધ અને વિધવા હતી.

સ્થિતિ સાધારણ હતી, તેને એક દીકરો અને એક દીકરી હતાં. દીકરાનું નામ જશરાજ અને દીકરીનું નામ સરસ્વતી હતું; ધનકોરનું ઘર કુળવાનમાં ગણાતું હતું, માટે નાની ઉમ્મરમાંજ છોકરાના વેવીશાળનાં માગાં આવતાં, તેથી નવ વરસની ઉમ્મરે છોકરાને પાસેના ગામમાં સુશીલા નામની કન્યા સાથે પરણાવ્યો. સુશીલાની ઉમ્મર પણ તે વખતે નવ વરસની હતી. ૩-૪ વરસ વીત્યા પછી સુશીલા ૧૨-૧૩ વરસની થઈ એટલે સાસરે આવી. તેનું હાડપિંજર જરા મોટું હતું અને જશરાજનું કાઠું કાવલું અને નાળુક હોવાથી છેક બાળક જેવો જણાતો. આથી તે ખરેખર કંજોડું જણાતું હતું. ધનકોર કદાવર વહુને જોઈ વારંવાર મનમાં બત્યા કરતી, અને જાણે આ ભૂલ વહુનીજ હોય તેમ વારંવાર તેનાપર દાંતીઆ કરી તેનો તિરસ્કાર કરવામાં બાકી રાખતી નહિ. જિજ્ઞાસુ સુશીલા તે ખરેખર સુશીલાજ હતી. સ્વભાવે બહુ નરમ અને બહુ કદાગરી હતી, કામકાજમાં તે એકકો હતી,

રસોઈ ઉત્તમ કરી શકતી, અને કરકસર કેમ કરવી તે સારી રીતે સમજતી. તેણે નાનપણમાં રીતસર કેળવણી લીધેલી હતી. શીવવાની ગુંથવાની અને ભરવાની શક્તિ તેનામાં કુદરતી હતી, પણ આ બધાં શુભ લક્ષણોનો ડોશીના મહેાં આગળ કંઈજ હિસાબ નહોતો. સહવારથી સાંજ લગી તે તેની પાસે ગંધા વૈતરૂં કરાવતી, અને તેમ છતાં પણ ઉપરથી ડોશી ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી તે તો જુદો. આ રીતે બિચારી સુશિક્ષાના દુઃખનો આરો નહોતો; ડોશી તેને ઘર બહાર નીકળવા દે નહિ. ન છુટકે પાણી ભરવા જવા દે, ત્યારે પણ નાથી નણંદીને તેની સાથે મોકલે, કે રખેને વહુ ઘરની વાત બહાર કરે. આડોશી પાડોશી સાથે પણ વાત કરવા કે ઉભી રહેવા દે નહિ. ડોશી પોતે સવારના પહોરમાં દાતાણુનો ડાચો હાથમાં લઈ મહોદલા વચ્ચે બેસી ગામ ગપાષ્ટકના તડાકા મારે. પણ દીકરાની વહુને એવી નજરકેદમાં રાખે કે જરાએ

ચસકી શકે નહિ. સુશિલા બિચારી શું કરે ? પીય-
રમાં સાવકી મા; અને સાસરામાં સ્વામી નાનો. આથી
ઠોશી તથા નણુંદનાં મહેણાં ટુણાં સાંભળી વહુનું તો
માથું ખવાઈ કાણું થઈ જતું. ઠોશીનો સ્વભાવ જન્મથી
નહારો નહોતો. પણ તેની રામુ જે રીતે તેની સાથે
વર્તેલાં, તે રીત તેણે ગૃહણ કરી લીધી હતી, અને
પોતાના દીકરા તથા વહુ ઉપર પણ દુષ્ટ રૂઢીની
છાપ પ્રત્યક્ષ રીતે પાડતી હતી. સુશિલા બિચારી બહુ
અકળાતી પણ વળી ખામોશ ખાઈ જતી, અને વિ-
ચારતી કે કાલે સ્વામી મોટો થશે, અથવા તો ઠોશી
મરશે, એટલે મને સુખ મળશે. આમ કરતાં કરતાં
દુઃખે પાપે ચાર પાંચ વરસ વીત્યા એટલે જશરાજ
ઠાંધક ઉમ્મર લાયક થયો. સુશિલાએ હવે તેનો પ્રેમ
મેળવવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. એક દિવસ છોકરો અને
વહુ મેડે હસે છે, એવો ઝેસીનો આભાસ થતાં દીક-
રીને મેડે જોવા મોકલી. તેણે પણ મરચું મીઠું લલ-

રાવો ડાશીને ઉશ્કેરવામાં ખાકી રાખી નહિ, કેમકે
 છોડીને પણ આવા નઠારા સંસ્કારો મુળથીજ પડવા
 લાગ્યા હતા. પછી ડાશીએ વિચાર્યું કે ‘રડયો છોકરો
 વહુનો થઈ જશે, તો ભોગ મળશે. ઘરડાં કાંઈ ગાંડા
 નહોતાં, ભારી સાસુ મને ખડાંને ખડાં રાખતાં એનું
 નામ તે ઘર ચલાવવાની ચતુરાઈ !! હું પણ ખરી કે
 કાલથી એને પાંસરી નેતર જેવી કરી નાખું !! આવા
 આવા વિચાર કરી બીજે દિવસથી ડાશીએ પોતાની
 ચતુરાઈ અજમાવવા માંડી. વહુને મોટે પરોઢીએ જ-
 ગાડે અને પોતે તથા છોકરાં તણખડું તોડી બે કકડા
 કરે નહિ. દળવું, વાસીદા વાળવાં, પાણી ભરવું, બંને
 વખતનું રાંધવું તથા વાસણ માંજવા અને કપડાં ધોવાં
 વગેરે તમામ કામ વહુ પાસે કરાવે, અને રાતે ડાંગર

* બંધુઓ, છોકરો વહુનો થઈ જાય એમાં ખોટું શું ? એ
 બંનેનો સંસાર મુખમાં ચાલે તે જોઈ-સહન ન કરી શકનાર
 માખાપે પોતાના છોકરાને પરણાવવો નહિ, એ ઉત્તમ વાત છે.

ખંડાવે કે જેથી કોઈ પણ પ્રકારે તે રાતના બાર
 વાગતા સુધી સુવા પામે નહિ. મુશિલા બિચારી થાકી
 પાકી ઉઘી ન ઉઘી કે સારા ત્રણ વાગતાનો અમલ થતાં
 ડોશી તેને જગાડવા માટે તેના પર કડવાં અને તિખાં
 વાગ્યાણુનો વરસાદ પ્રમાતિયાં દાખલ વરસાવવા માંડે.
 આવી રીતની મનની તથા તનની પીડાથી તેનું શરીર
 શોષાઈને અડધું થઈ ગયું. એવામાં વળી એક દિવસ
 જશરાજ મુશિલાને માટે બે ત્રણ રૂપિયાની કિંમતના
 વીંટલા લાગ્યો. આ જોતાંજ ડોશીની આંખમાં અગ્નિ
 વરસવા લાગ્યો અને ડોશીની આંખમાં રાઈ રોળાવાથી
 તેનો મિલજ છોક છાપરે જઈ બેઠો; અને તેનું લેણું
 ચસકી ગયું હોય તેમ તરતજ 'ચુંક ચુંક;' એવી
 બુમ પાડી ડોશીએ ખાટલો ઢાળ્યો અને એટલા બધા
 ઢોંગ કરવા મંડ્યા કે આખા ઘરના માણસો હાંફલાં
 ફાંફલા બની ગયાં. બિચારી મુશિલાના તે ઘડીથી ભોગ
 ફરી વળ્યા. આર દિવસ લગી ડોશીની આ ઢોંગી ચુંક

પહોંચી અને એ દરમ્યાન રાત ને દિવસ સુશિલાને
 પગ વાળી બેસવા દીધી નહિ. આખી રાતમાં તે બિચારી
 બે ત્રણ કલાક સુવા પામતી અને તેમ છતાં પણ
 ડોશીને ઘડી ઘડીમાં વાંધા વચકા પડી જાય અને વાર-
 વાર મહોડા મરડે તેથી સુશિલાનું શેર લોહી સુકાઈ
 જતું. પરિણામે તે બાપડીને કકડીને તાવ આવ્યો ત્યારેજ
 ડોશીની ચુંક મટી. સુશિલાનો તાવ મટ્યો કે તર-
 તજ ડોશીએ ઘર રીપેર કરવા ચુનો મંગાવ્યો. વહુ
 જરા કામથી પરવારે કે તરતજ વહુના હાથમાં મોટો
 ધોકો આપી ડોશી તેની પાસે તે ઝુડાવ ઝુડાવ કરાવે.
 આ ચુનો ડોશીએ પાછલા ભાગમાં નાંખાવ્યો હતો,
 કેમકે તે વહુ પાસે છાનોમાનો ઝુડાવી શકાય, અને
 કોઈ આડોશી પાડોશી જોઈ શકે નહિ. આમ કરતાં
 ડોશીની બેનની દીકરી નર્મદા કે જેને ગામમાં પર-
 ભાવી હતી, તે માંદી પડી. સુશિલા બિચારી વધારાની
 હતી તેથી તેની ચાકરી કરવાની ફરજ પણ તેનેજ

માથે આવી પડી. પોતાના ઘરનું કામ ઝટપટ પતાવી તેને દરરોજ નર્મદાને ઘેર જવું પડતું, અને ત્યાંનું પણ તમામ કામ તેને કરવું પડતું. બિચારી મુશિલાની સ્થિતિ એક મજૂર કરતાં પણ ભુંડી થઈ પડી હતી અને તેમ છતાં પણ જશને માથે તો બુતીઆંજ પડતાં. કવચિત્ કવચિત્ જશરાજ વહુનો પક્ષ પકડી બોલવા જતો ત્યારે ડાશી તેનાપર વાઘની પેઠે ધુર-ક્રીયાં કરતી અને કહેતી કે “એસ એસ રડયા બા-યલા !! હજી ઉગીને ઉભો તો થયો નથી તે પહેલાં રાંડનો પક્ષ શેનો પકડે છે ? રડયા નમાલા ! તારા કરતાં પેટે પથર પડ્યો હોત તો ઘોળીને ઘોવાના કામમાં આવત. વાંક તો નજરેજ આવતો નથી. ચઢાવ, રાંડને છાપરે ચઢાવ ! રાંડ ડીલ દગડી કેાણ બાણે ક્યાંથી મળી છે ! કામને એ છોડે નહિ અને કામ એને છોડે નહિ. કામ કંઈ કરતી નથી, અને બધા ઘરનાને આંખે ચઢાવે છે.”

એક દિવસ સુશિલા તળાવ ઉપર ધોવા ગએલી, ત્યાં ડોશીનો એક જુનો ઘાઘરો ખોઈ આવી. આ વાત જાણતાં ડોશી તથા તેની નાની નાણંદીએ ભાંડીભાંડીને ભાત પાડી. બિચારી સુશિલાને એટલું બધું માહું લાગ્યું કે રાત્રે વાળુ પણ ન કર્યું. આ રીતે સુશિલાના દુઃખની સીમા ન હતી. જુવાન છતાં શરીર ઉપર માત્ર હાડકાં ને આમડાં રહ્યાં હતાં; પણ એવામાં ડોશી માંદી પડી ને એકાએક ગુજરી ગઈ. તેથી સુશિલા સુખી થઈ.

બંધુઓ ! આપણા સંસારમાં સ્ત્રી વર્ગની કેવી અવસ્થા છે તે તમે સુશિલાના દ્રષ્ટાંતથી જોયું હશે. કોઈને એક રીતનું દુઃખ હોય છે, તો કોઈને બીજી રીતનું. સંપૂર્ણ સુખી તો કોઈ ભાગ્યેજ હોય છે.

બંધુઓ ! આ વાતથી કદાચ તમારા મનમાં એવો વિચાર આવશે કે અત્યાર લગી તો તમે સ્ત્રી વર્ગના સદ્ગુણોના વખાણ કરતા હતા, ત્યારે આ વાતમાં ધનકોર સ્ત્રી છતાં તેની વર્તાણુક કેમ આવી હતી ?

જવાબમાં હું તમને એટલુંજ જણાવીશ કે ધનકોરનો કુદરતી સ્વભાવ તો સારો હતો, પણ આપણા સંસાર વ્યવહારના દુષ્ટ સંજોગોએ એનું મસ્તક ભભાવી મૂક્યું હતું, અને એના મગજમાં દુષ્ટ છાપ પાડી હતી અને તેની અસરને લીધેજ તે તમને દુષ્ટ લાગી. જો તે સારા સંજોગોમાં ઉછરી હોત તો જે સારા ગુણો કુદરતથી તેને મળેલા હતા, તે જરૂર ખીસી નીકળત, અને તમે તેને એક ઉત્તમ સ્ત્રી તરીકે જોઈ હોત. અરે ! આપણા વ્યવહારમાં સ્ત્રી વર્ગને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાને કંઈ પણ પ્રયત્નો થતા નથી એ ઘણું દીલગીર થવા જોગ છે. હવે હું તમને આ વિષયના સંબંધમાં એક ખીજું ઉદાહરણ આપું છું. એક દિવસ હું સરોવર પર ગયો હતો. ત્યાં એક ધોખી તથા ધોખણ ધોતાં હતાં. ધોખી વારંવાર હુકકો ગગડાવતો લોકો જોડે તડકા મારતો તથા કસુંબો કાઢી પીતો હતો, અને માત્ર લામનુંજ કામ કરતો હતો અને સ્ત્રી પાસે સખત મજૂરી કરાવતો હતો. ધોઈ રહીને જ્યારે

ઘેર જવાનું થયું ત્યારે ઘોળીએ જૈરીને માથે લુગ-
ડાનો મોટો ગાંસડો ચઢાવ્યો અને ખગલમાં છોકરું
આપ્યું તથા ખીન્ન હાથમાં એક વાસણ આપી ઘર
તરફ વિદાય કરી. પછી પોતે હાથમાં હુકકો લઈ
પોઠીઆ પર સ્વારી કરી સહેલ કરતો કરતો ઘર તરફ
ચાલ્યો. ખંધુઓ ! આ શું દર્શાવે છે ? આપણા મગ-
જમાં એવી સજ્જડ છાપ છપાએલી છે કે સ્ત્રી જાતિ
હલકી છે અને ગુલામગીરી કરવાને સરજાએલી છે.
પણ ખાત્રી રાખજો કે જ્યાં સુધી આ છાપ ભુંસાશે
નહિ ત્યાં સુધી આપણો અબ્યુદય થવાનો નથી. હવે
વળી કાલે આગળ વાત કરીશું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

છોકરાઓની ભવિષ્યની જાહેશી.

હવે અત્યારે આપણે તમારાં છોકરાં સામું જોઈએ.
જાજો સાત દિવસથી હું આ ગામમાં આવ્યો છું

ત્યારથી જોડે છું કે ભણવા લાયક ઉમ્મરના તમારા
 બાળકો ભણતા નથી; પરંતુ આમતેમ રાજવામાં દિ-
 વસ વ્યતિત કરે, બહુ થાય તો વળી તમારા કામમાં
 સહેજ સહાજ નજીવી મદદ કરતા હશે. તમે નહિ
 ભણ્યા તોપણ તમારો જમાનો જરાક ઠીક ગયો છે
 પણ આ જમાનો એવો છે કે માણસને ખાધાપીધા
 વગર ચાલે તોજ થોડી ઘણી વિદ્યા વગર ચાલે. શું
 તમે તેઓને તમારાં કરતાં પણ નકારી સ્થિતિમાં મુકી
 જવા ઇચ્છો છો? કોઈપણ માતૃપિતાની એવી ઇચ્છા
 હોય એ અશક્ય છે; દરેકને પોતાના બાળકોને ચઢતી
 સ્થિતિમાં જોવાની ઇચ્છા છેજ, પરંતુ તે ઇચ્છા
 ફળીભુત કરવાને પ્રયત્નનોજ વાંધો છે. તમારાં બાળ-
 કોને માટે પ્રયત્ન કરવો એ તમારી મહાન ફરજ છે.
 તે ફરજ તમારે કેવી રીતે અદા કરવી તે તમને
 ખબર નહિ હશે. ચાલો જરાક એ બાબતપર વિવે-
 ચન કરીએ.

પહેલાં તો તમારા ગામમાં એક નિશાળ જોઈએ. તેને માટે સરકારના અધિકારીઓને મળી તમારી જરૂરીઆતો તેમને સમજાવવી જોઈએ; અને પછી એક નિશાળ ઉઘડાવા વિનંતી કરવી જોઈએ. આ-જીજી કરવા છતાં સરકાર શાળા ન ઉઘાડે તો તમારે ગામમાં ઉઘરાણું કરી એક સારી રકમ લેખી કરીને એક નિશાળ ઉઘાડવી જોઈએ. તેને સરકાર સારી મદદ કરશે. આ પ્રમાણે થવાથી તમારા બાળકો પુરેપુરું ગુજરાતી લખશે. પછીથી અંગ્રેજી અભ્યાસ માટે નજીકના શહેરમાં મોકલવા. ત્યાં તેઓના શાળાના માસ્તર મારફત સારી દેખરેખ રાખવી કે તેઓ દુર્ગુ-ણમાં પડી દુર્ગુણી બને નહિ પણ ઉત્તમ અભ્યાસ કરે. મારી ખાત્રી છે કે આ પ્રમાણે કરવાને માટે તમે પૈસાની ખુબ પાડશો કે ગામમાં ઉઘરાણું કરવું ક્યાંથી અને શહેરમાં છોકરાંઓ રાખી જણાવવા જેટલા પૈસા લાવવા ક્યાંથી ! આ માટે હું એક ઉત્તમ માર્ગ બતાવું.

તમારા ગામમાં ફક્ત તમારા લોકોનીજ વસ્તી છે. તેમાં તમારા રીતરીવાજો પ્રમાણે દર વર્ષે કેટલી ન્યાતો જમે છે ? મને ખબર મળી છે કે દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી વીસ ન્યાતો જમે છે. વાડ, તે વીસ ન્યાતો જમાડવા ખાતર એ દર ખર્ચ કેટલો થતો હશે ? ઓછામાં ઓછા મારા • ધારવા પ્રમાણે ત્રણ હજાર રૂપિયા થતા હશે. એ રૂપિયા ખર્ચવાથી, ન્યાતો જમવાથી તમને કાયદો શું ? કાંઈજ નહિ. એટલા વીસ દિવસ એક વખતનું તમે જો તમારે ઘેર પોતાનુંજ ખાઓ તો તેનાં બહુ તો ૧૦૦૦ રૂપિયા થતા હશે; પણ બધા પોતાને ઘેર ખાય એટલે કોઈને ભારે પડે નહિ. કારણ કે આખા વર્ષનાં ખાવાનો ખર્ચમાં અને વીસ દિવસ ઓછાં ખાવાના ખર્ચમાં કાંઈ જોવા જેવો ફેર પડતો નથી. ત્યારે એ જમણુવારો બંધ કરી ત્રણ હજાર રૂપિયા દોકરાને ભણાવવામાં ખર્ચો તો કેટલો કાયદો થાય ?

તમારાં છોકરાંને ભણાવવામાં ખર્ચો તો કેટલો ફાયદો થાય ? તમારાં છોકરાંઓ પશુમાંથી ટળી માણસમાં આવશે અને તેઓની જીંદગી સુધરી જશે. આ ત્રણ હબાર રૂપિયામાંથી ઓછામાં ઓછા પચીસ છોકરાઓ અંગ્રેજી વણી શકશે અને તમારું આ ફૂંડ કોઈ પણ દિવસ ઘટવાનું નથી. કારણ કે એ રૂપિયા તો દર વર્ષે ચાલુજ રહેવાના. બધાજ છોકરાઓને જો તમે એકજ ઠેકાણે ભણુવા મોકો તો તેમનાપર દેખરેખ રાખવાનો પણ તમારો બોજો જતો રહે એવા પ્રકારની ગોઠવણ થઈ શકે, ત્યાં તેમનાપર દેખરેખ રાખવા તમારામાંથી એક બે વૃદ્ધ માણસો જેઓનો તમારે તમારા કામમાં વધારે ખર્ચ પડતો નહોતો તેમને ત્યાં રાખવા અને તે લોકો શાળાના શિક્ષકની સાથે રહી દેખરેખ રાખી શકશે. તમારે પણ આવાર નવાર ત્યાં જઈ તપાસ રાખ્યા કરવી જોઈએ. આ રસ્તો પકડશો તો પૈસા વિષેની તમારી બુમો રહેશે નહિ અને

છોકરાઓનો ભવ સુધરી જશે, એટલે તેમનો સમય
 આવશે ત્યારે પોતાની ફરજ બરોબર બજાવી શકશે.
 વળી તેઓ તમારે ત્યાં હોય તેટલો વખત નહાન-
 પણમાં તમારા ઘરોમાં ઉત્તમ કેળવણી મળવી જોઈએ
 કે જેથી તેઓ અતડા, અભિમાની, દુર્ગુણી, વ્યસની,
 ક્રોધી, કંડાસી, આળસુ અને વહેંચી ન થાય. તેમ-
 નામાં તે અવગુણો પ્રવેશ નહિ કરે માટે તમારામાં
 જો એ અવગુણો હોય તો તરતજ દુર કરજો. વળી
 બીજી એક ખાસ અગત્યની વાત એ છે કે તેમની
 પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધી તેમને પરણાવવા
 નહિ, એવો ન્યાતમાં બંદોબસ્ત કરવો જોઈએ અને
 પરણાવતી વખતે પણ વર કરતાં કન્યા ઓછામાં
 ઓછી પાંચ છ વર્ષે નાહની હોવી જોઈએ, વહેલા
 પરણાવવાથી તેમને વહેલી ચિંતા પેદા થાય છે અને
 મનની શક્તિ ખિન્ન થાય છે. વળી એથી દિવસે
 દિવસે તેમની પ્રજા પણ નિર્માલ્ય થતી જાય છે. તમે

કદાચ એમ કહેશે કે મોડા લગ્ન થવાથી તેઓ
 ખોટે રસ્તે દોરાઈ જાય છે, પણ આવી રીતના વિ-
 ચાર કરીને તમારા બાળકો ઉપર તમેજ કલંક મુકો
 છો. તેમને ઉત્તમ કેવળાણી મળશે અને બરોબર
 દેખરેખ રહેશે તો તેઓ ખોટે રસ્તે દોરવાવાનો
 ખિલકુલ સંભવ નથી. દરેક ભોજ્ય પદાર્થનો એવો
 નિયમ છે કે જ્યાં સુધી તે ભોજ્ય પદાર્થના આહક
 બન્યા નથી, જ્યાં સુધી તે ગ્રહણ કર્યો નથી ત્યાં .
 સુધી તે ભોજ્ય પદાર્થ ભોગવવાની સ્વપ્ને
 પણ ઇચ્છા થતી નથી. પણ જો એક વખત
 દર્શન, સ્મરણ, સ્પર્શન અને ગ્રહણ એ ચાર પૈકી
 એક પણ પગથીએ ચઢ્યા તો પછી મનુષ્યની
 અમુલ્ય જીંદગીની પાયમાલી થાય છે તથા તે ભોજ્ય
 પદાર્થનો વ્યસની બની તેનો ગુલામ થઈ જાય છે.
 માટે હરકોઈ ભોજ્ય પદાર્થ કે ઇન્દ્રિયાર્થ વિષયો
 નાનો બાળકમાં પ્રવેશ કરવા પામે નહિ તે બાળતની

સાવચેતી રાખવી એ દરેક માથાપ કે વડીલોની ફરજ છે. વખતે તમે એમ કહેશો કે અમારે તો ખેતી-વાડીનો ધંધો છે, અને અમારી પાસે જમીન એટલી બધી છે કે અમારા છોકરાઓ અમારા પછી ખેતી કરશે તોજ બહુ છે, એટલે એમને કાંઈ નોકરી કરવા જવાનો વખત આવવાનો નથી, તેથી વધારે ભણીને એમને શું કામ છે ? મહારે તમને કહેવું જોઈએ કે સાધારણ રીતે જન વર્ગમાં જે આવી માન્યતા છે તે તદ્દન ભુલ ભરેલી છે. ભણવું એ નોકરીને માટેજ નથી—ભણ્યા એટલે તો નોકરી કરવીજ જોઈએ અને ખીજો કાંઈ ધંધો ન થાય એવો કાંઈ નિયમ નથી. ભણવું તે તો માત્ર શુદ્ધિના વધારા માટે છે. તમે સઘળા ભણ્યા વગરના ખેતી કરો છો તે જુઓ અને ભણીને યુરોપ, અમેરિકા જાપાનના લોકો ખેતી કરે છે તે જુઓ. તમે પરા-પૂર્વના ખેડુતો છો તોપણ તમારા કરતાં તેઓ ઘણી

સારી ખેતી કરે છે. તમારે ત્યાં એકાદ ચોમાસું નિષ્કુળ નિવડે અથવા એકાદ વરસાદની તાણ હોય તો તમે તરતજ નુકસાનમાં આવી જાઓ છો. તે લોકોને તેમ થતું નથી. તમે અહીં એક વીંધા જમીનમાંથી જેટલો પાક લો છો તેના કરતાં તેઓ તેટલીજ જમીનમાંથી બમણો પાક લે છે. તમારી જમીનમાં અમુક ચીજો પાકે છે, એમ ધારી દર વર્ષે તમે તેજ ચીજો પકાવ્યા કરો છો, અને જમીનનો કસ ઓછો કરતાં જાઓ છો. તે લોકો દરેક જુદી જુદી જમીનો ઉપર અનેક જુદી જુદી જાતના પાકના અખતરા કર્યા કરે છે; અને અનેક ઉપાયોથી જમીનનો કસ કાયમ રાખે છે. પહેલાં શુજરાતમાં ભરૂચનો અને સુરતનો કપાસ સારો કહેવાતો પણ હવે તેમ નથી; હવે તો આખી દુનિયામાં ઈજિપ્તના અને અમેરિકાના કપાસે તેની તે જગા લીધી છે. તમારાં કરતાં આયર્લેન્ડના બટાકા ઘણા ઉત્તમ છે. આ બધાનું

કારણ શું ! કારણમાં એટલુંજ કે તમે ભણ્યા વગર પરાપૂર્વથી આવેલી એકજ રીતે ચાલી તે પ્રમાણે ખેતી કરો છો, અને તે લોકો મેં કહ્યું તેમ હર-હમેશ અનેક પ્રકારના સુધારા વધારા કરતા જાય છે; માટે મહેરખાનો ! હવે જાગો અને કાંઈક પ્રયત્ન કરો. કદાચ તમારી જાંઠગી તો આવીજ જશે પણ તમારા પરિવારની જાંઠગી સુધારવાના પ્રયત્ન આદરો.

ચાલો ત્યારે હવે આપણે કાલે વળી બીજો વિષય સર્વ વાતચિત કરીશું.

પ્રકરણ ૧૧મું.

છોકરીઓની કેળવણી.

ગઈ કાલે, આપણે છોકરાઓની કેળવણી વિશે વાત કરી હતી, હવે આજે આપણે છોકરીઓની કેળવણી વિષે થોડીક વાત કરીશું. છોકરીઓને કેળ-

વવાની પણ ખાસ અગત્યતા છે; કારણ કે છોકરાઓને
 કેળવ્યા હશે અને છોકરીઓને કેળવેલી નહિ હશે
 તો સંસારમાં તેઓનાં કળેડાં થશે એટલુંજ નહિ
 પણ અર્ધદૃઢ સંસાર ગણાશે. અને અંતે તેઓ
 સુખી સંસાર ગુજરી શકવાનાજ નહિ. કળેડાં કાંઈ
 દ્રુત ઉન્નરની બાબતમાં થતાં નથી પણ તે રૂપ ગુણ
 અને સ્વભાવ વગેરેના પણ હોય છે. કોઈ વખત
 એવું પણ બને છે કે ધણી કરતાં ધણીઆણી રૂ-
 પમાં અથવા ગુણમાં અથવા સ્વભાવમાં ધણી ચઢી-
 આતી હોય છે. આવા પ્રસંગે એમ બને છે કે ધણી-
 આણી આગળ ધણીનું સારું માન પડતું નથી અને
 પરિણામે વાત બગડે છે. તેથી બંને દુઃખી થાય છે.
 જો ધણીઆણી ગુણમાં ચઢતી હશે તો તેના તરફથી
 કાંઈ પણ વાંધો પડશે નહિ; પણ ધણી પોતે મૂર્ખ
 હોવાથી તેની રીતભાત તેને ગમશે નહિ, તેથી પોતાની
 ધર્મપત્નિને તે કનડયા કરશે અને અંતે બંનેમાં

સંજ રહેશે નહિ. ઘણી વખત એવું બને છે કે ઘણીઆણી કરતાં ઘણી એ બાબતમાં ચઢતો હોય છે. એવે પ્રસંગે ઘણીને તે ઘણીઆણી ગમતી નથી તેથી તેની સાથે રોજ કંકાસ થયા કરે છે; અને દુઃખી થાય છે. છોકરાં અને છોકરી બંનેને કેળવશે તોજ તેઓનો સંસાર સુખી નિવડશે. આગળ જતાં તેમની પ્રજા પણ સુખી નિવડી બધાનું શ્રેય કરશે. તમારો દાખલો લઈ બીજાઓ પણ એમ કરશે, તેની પણ મોટો લાભ થશે. જેમ કોઈ પક્ષીની બે પાંખ-માંથી એક નબળી પડી ગયેલી હશે. તો તેની બીજી પાંખ પણ નકામી થઈ પડશે, અને તેથી તેનાથી ઉંચે ઉડી શકશે નહિ, તેમજ સંસાર રૂપી પક્ષીની સી રૂપી પાંખ બે નબળી હશે તો પુરૂષ રૂપી તેની બીજી પાંખ ગમે તેટલી મજબુત હશે તોપણ તે કાંઈ ઉપયોગી નથી; માટેજ તમારા છોકરાઓની સાથે તમારી છોકરીને પણ કેળવણી આપવા પ્રયત્ન

કરો; અને તેમને સુખી કરવાનું મોટામાં મોટું પુન્યનું કામ આરંભો. તમે કદાચ કહેશો કે છોકરાઓની કેળવણી માટે તો પૈસાનો માર્ગ જડયો. પણ છોકરીઓને કેળવવાને પૈસા ક્યાંથી લાવવા? આને માટે રસ્તો માત્ર એકજ છે અને તમારી પ્રજા ખાતર મન જરાક ઉદાર કરો તો તે તરત જડશે. ગામમાં તમારા લોકો પાસે ૮૦૦૦ વીધાં જમીન છે. હવે દરેક વીધે ફક્ત બધે આના દર વર્ષે તમે કાઢો તો દર વર્ષે એક હજાર રૂપિયા થાય તે કાંઈ ઓછાં નથી. કેળવણીનો વિષય એવો છે કે તેની પાછળ પચીસ હજાર રૂપિયા પણ ખર્ચી શકો. પણ હાલ તો તમારે શરૂઆત કરવાની છે અને તેથી સાધારણ સંસારને ઉપયોગી કેળવણી આપવાને એક હજાર રૂપિયા બસ થશે. છોકરાઓની માફક છોકરીઓને પણ ફક્ત નોકરીને માટેજ લણાવવાની નથી; પણ એથી તેમનો સંસાર સુધરશે. વળી તેઓની

કેળવણીનો લાલ તેઓ માતાપિતા થયા પછી પોતાનાં છોકરાઓને આપે અને તેથી પંદર વીસ વર્ષમાં આખી ન્યાત સુધરી સારી સ્થિતિમાં આવે તેટલા માટે પણ છોકરીઓને કેળવણી આપવાની અગત્યતા છે. કેળવણીનો અર્થ ફક્ત લખતાં વાંચતાં આવડવું અથવા લાઘુવું એટલોજ થતો નથી. પણ ઘર સંબંધી, પોતાનાં બાળકોને કેળવવા સંબંધી, અને છોકરાંની માવજત કરવા સંબંધી વીગેરે સંસારને ઉપયોગી હરેક ચીજનું જ્ઞાન, તેનું નામજ ખરી કેળવણી છે. વિચાર કરો કે તમારી છોકરીઓના શીરપર કેટલી બધી જવાબદારી છે. હાલ તો તેઓ નિહોંપ રીતે રમ્યા કરે છે, અથવા ફર્યા હર્યા કરે છે અને તેમની મા (જેઓ તેને કેળવવાને અશક્ત છે) તેમને પગલે પગલે ચાલતાં શીખે છે અને તે કરે છે તે પ્રમાણે કરતાં શીખે છે. પણ તેમ કાંઈ આખો વખત રહેવાનું નથી. તેઓ મોટી ઉમ્મરની થશે, ત્યારે તેમને માથે

દુનિયાની બધી જોખમદારી અને જવાબદારીઆવી પડશે,
 અને તે ઉઠાવવાને તેઓને શક્તિવાન કરવાને અત્યારથીજ
 તમારે તેમને તૈયાર કરવી જોઈએ. સંસારની ઉન્નતિનો
 બધો આધાર સ્ત્રી જાતિ કે જેને તમે હાલ ધિક્કારો
 છો તેમના પરજ છે. જો સ્ત્રીઓને તમે ઉચ્ચ પ્રકા-
 રની કેળવણી આપશો તોજ તેઓ પોતાની ફરજ
 સારી રીતે બજાવી શકશે, તેઓ પોતાના બાળકોને
 ઉત્તમ રત્ન બનાવી શકશે, અને પોતાના સ્નેહી
 સંબંધીને હાલની માફક દુઃખકર્તા નહિ થઈ પડશે;
 પરંતુ ઉલટી સુખ શાંતિનું સાધન થઈ પડશે. બા-
 ળકો નહાનપણમાં બાપ કરતાં પોતાની મા પાસે
 વધારે વખત રહે છે, તેથી બાળકોનો ભવિષ્યનો ઘણો
 આધાર તેની માતા ઉપરજ છે; માટે તેને કેળવવાની
 વધારે અગત્યતા છે. સ્ત્રીઓમાં કંઈ તમારે નવા
 ગુણો મુકવાના નથી. ઘણા ગુણો તો તેમનામાં સ્વા-
 ભાવિકજ છે; પણ ફક્ત કરવાનું એટલુંજ કે તે

ગુણોને તમારે ખીલવવાના છે. હીરામાં સ્વાભાવિક
 તેજ હોય છે, પણ જ્યાં સુધી પહેલ પાડ્યાં નથી
 ત્યાં સુધી તેની કીંમત ઘણીજ ઓછી હોય છે. તેજ
 પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવવાથી તેમના મનની શક્તિ
 ઘણીજ વધે છે અને તેઓ અનેક રીતે ઉપયોગી થાય
 છે. નિચેના વાક્યો એક વિદ્વાન સ્ત્રીના મુખમાંથી
 નિકળ્યાં છે તે યથાર્થ છે:—“જે સ્ત્રી બધી રીતે નિ-
 પુણ્ય અને ઉંચા પ્રકારે કેળવાયેલી હશે તેનાં સગાં
 વહાલાંઓની, તેના ઘરમાં પગ સુકતાંજ, સઘળી ચિંતા
 દૂર થશે. કોઈ ગમે તેવું ગરીબ ઘર હોય પણ તેમાં
 સદ્ગુણી, કરકસરવાળી હસમુખી, અને સુઘડ સ્ત્રીનું
 રાજ્ય હોય તો તે સદ્ગુણનું, સુખનું અને નિરાંતનું
 સ્થાન થઈ પડશે. એવું ઘર આનંદદાયક અને સ્મરણ
 રાખવા યોગ્ય સ્થળ છે. ગૃહસંસારમાં - હરેક ઉમદા
 સંખંધનું સ્વરૂપ ત્યાં સિદ્ધ થાય છે.” ગૃહરાજ્યમાં
 સ્ત્રીઓ જે સત્તા યજ્ઞાવે છે, તેના ઉપરજ આખા

સંસારના મુખ દુઃખનો આધાર રહ્યો છે, માટે તેઓ
 ખોટી સત્તા નહિ ચલાવે તે સાડ તેઓને કેળવવાની
 ખાસ અગત્યતા છે. જે કામ એકલા પુરૂષોજ કરે છે
 તે કામ જો સ્ત્રી અને પુરૂષ બંને મળી કરતાં હોય
 તો તે ઘણુંજ સાડું થાય. ઈશ્વરે પણ સ્ત્રી અને પુરૂષ
 બંનેનું જોડુંજ બનાવેલું છે માટે એકલા પુરૂષથી
 અથવા એકલી સ્ત્રીથી કોઈ પણ કામ સાડું થતું નથી.
 સંસારરૂપી એકજ ગાડીનાં બે પૈડાં છે અને જો તે
 બંને સાથે ફરશે તોજ તે ગાડી સીધી ચાલશે; માટે
 તેને તમારી સાથે (એટલે કેળવાયલા પુરૂષોની સાથે)
 ચલાવવાને માટે યોગ્ય કેળવણી આપી ઘરહિત, ન્યાત
 હિત, અને આખરે દેશહિતનું કાર્ય કરવા લાયક
 બનાવો. નેપોલીયન બોનાપાર્ટે જેવો એક વીર જેણે
 પોતાના બળથી આખી દુનિયાને ધ્રુવની મુકી હતી,
 તે પણ કહી ગયો છે કે “ દેશને આંખાદીમાં લાવવા
 માંગતા હો તો સ્ત્રીઓને કેળવણી આપો. ” આ સિ-

વાય પણ ઘણા પડિતોનો મત એવોજ છે કે કોઈ પણ દેશની અથવા જાતની ચઢતી યા પડતીનો સઘળો આધાર તે દેશની અથવા જાતની સ્ત્રીઓની કેળવણી પરજ છે.

આટલા દિવસથી હું રહું છું તેમાં મેં જોયું કે તમે તથા તમારી સ્ત્રીઓ છોકરાને માટે જેટલી કાળજી રાખો છો તેટલી કાળજી છોકરીને માટે રાખતા નથી. તેને ક્ષણે ક્ષણે રાંડ રાંડ કહીને બોલાવો છો અને કોઈની સાથે વાત કરતા પણ છોકરીને માટે રાંડ વગેરે શબ્દ વાપરો છો. છોકરો માંદો પડ્યો હોય તો તેને માટે અનેક ઉપાયો કરો છો, પણ જો છોકરી માંદી પડી હોય તો ફક્ત નામનાજ ઉપાયો કરો છો; અને કોઈ કાંઈક ઉપાય કરવાની સલાહ આપે છે તો કહો છો કે છોકરીની જાત છે એટલે કાંઈ મરવાની નથી. આવા અનેક પશ્ચાત્તાત્તે તમે ખતાવો છો, તથા છોકરા અને છોકરી

વચ્ચે ઘણોજ સિત્તલાવ રાખે। છો. વળી મોટામાં
 મોટી વાત મેં એ જોઈ કે જ્યારે છોકરાનો જન્મ
 થાય ત્યારે આખા ઘરમાં આનંદ વર્તાય છે, પણ જો
 છોકરીનો જન્મ થાય છે તો બધા દીલગીર થાય છે અને
 કોઈ તો રડે છે પણ ખરા. આવે સમયે એ લોકો બૂલી
 જાય છે કે સંસાર ચલાવવામાં જેટલો પુરૂષનો ખપ છે તે-
 ટલો સ્ત્રીઓનો પણ છે તેથી સ્ત્રી પુરૂષની વરતી લગલગ
 સરખીજ રહેવી જોઈએ. કુદરતી આ નિયમના આ-
 ધારે કોઈ જગ્યાએ છોકરો તો કોઈ જગ્યાએ છોકરી
 અવતરે છે, તેમાં રાજી અથવા દીલગીર થવા જેવું
 કાંઈજ નથી. ખન્ને મોટાં થયા પછી તેમને તમે જે
 પ્રમાણે કેળવ્યાં હશે તે પ્રમાણે પોતાની ફરજ
 બજાવશે. અને જ્યારે સંસારમાં ખંનેનો સરખોજ
 ખપ છે ત્યારે પછી બેમાં ન્યુનાધિક કોણ કહેવાય ?
 આ બધો સિત્તલાવ અને પક્ષપાત શાને લીધે છે !
 ફક્ત યોગ્ય કેળવણીના અભાવને લીધે એ સઘળું છે.

માટેજ છોકરાઓ અને છોકરીઓ ખંતેને કેળવવાં જોઈએ કે તેઓ સુખી થઈ પોતાની પ્રજાને પણ સુખી કરે.

આખરે, ભારત ભૂમીના શણગાર રૂપ રમણીય રામાઓને શુદ્ધ જ્ઞાનથી અને જળહનતી જ્યોતિના સ્વપ્નંડ તેજથી પુનઃ એકવાર અજવાળી નાખવાની તમને બધાને મહાન કૃપાળુ શુભ મતિ આપે, એટલીજ વિનંતી સાથે આજની વાત બંધ કરીશું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

છેવટ

આજ સુધી આપના આટલા બધા દિવસ લીધા છે તો સહેજ અડધો કલાક વધારે લેવો યોગ્ય ધારી આ વિષયને લગતી છેવટ ઉપસંહાર રૂપ એક અનુ-

ભવી વિદ્વાન કવિની કવિતા બોલવા ધારૂં છું તે
આપ સાંભળશો.

દંપતીનો સ્નેહ-દંપતીનો સ્પુટાથ°-દંપતીનું
રહસ્ય.

હરિગિત છંદની ચાલ.

દમ્પતી રૂપ ડબ્બીમાં આત્મિક હીરા બે પડ્યા;
અદ્વૈત રૂપે ઐક્ય ગ્રહી તે ડબ્બીને દપટી પડ્યા;
પતિપત્ની રૂપે બે અર્ધ ઢાંકણ પૈકી બે કોઈ ગુમ થયું,
તો શેષ રહેલું અર્ધ ઢાંકણ ભવરણે રખડી ગયું. ૪
ભવાખ્ધિ તરતા દમ્પતીરૂપ નૌકા વિભુએ આ ! કરી,
ટ'ડેલ મહિલા સાથે પિયુડો સુકાની તુતક કર ધરી,
સંસાર સમુદ્રે વહાણું બતાં કર્મ સઠ તુટી ગયું,
તે ઉભયમાંથી મરતાં એક બીજું નિરર્થક થઈ ગયું. ૮
દમ્પતી રૂપ રમ્ય રથનાં યુગલયક ગણાય છે,
પતિપત્ની પૈકી એક વિણ તે રથ નિરર્થક થાય છે;
દમ્પતી રૂપ પક્ષીની પતિ, પત્નિ, એ બે પાંખ છે,

તેમાંથી એક તુટી પડે તો દુઃખનો આડો આંક છે. ૧૨
 “ પ્રજેત્પત્તિનું યંત્ર ને ઇન્દ્રિય જન્ય સુખ તણું,
 સાધાન ખરેખરું પત્ની છે” એવું મુદજન સમજ્યા
 ઘણું અર્ધાંગનાનું રહસ્ય તો જગમાં અલૌકિક છે અરે!
 પુરુષાર્થ આરે અપાવનારી સુપત્ની જગમાં છે ખરે! ૧૬
 ગૃહિણી વિના ગૃહસ્થનું જીવતર તૃણી ભૂત જાણવું,
 સંતાનથી ઘર ભર્યું છતાં તે સ્મશાન સરખું માનવું,
 ઓ ! શાસ્ત્ર વિહિત વાક્યપ્રહારે રૂપિ સૌ પરણ્યા હતા
 ને જ્ઞાન મૂર્તિ વશિષ્ઠાદી પત્ની સહ વસતા હતા. ૨૦
 શ્રોત યાગને શ્રોત યજ્ઞો વિવાહ ઉપવીત જે અહિં,
 વળી પુણ્ય સ્નાન ને તિર્થ સ્નાન એ નારી વીણુ બનશે નહીં;
 નીલ શ્રાદ્ધ ને વૃષ શ્રાદ્ધ પણ પત્ની વિના બનતાં નથી,
 સર્વ કાર્યમાં સહાયિની સુપત્ની વિણુ બીજું નથી ૨૪
 જે વિકટ વને પણ સંગ રહી સ્વામીને સુખ બહુ આપશે,
 પતિ ક્રોધમાં પ્રિયવાદીની બની કષ્ટ સઘળાં કાપશે,
 લવ લેશ પતિને દુઃખીત કેમી હૃદયમાં દુઃખી થશે,

સરભરા ઉઠવી પતિના હૃદયમાં પેસી જશે. ૨૮

આપણી સંખ્યાનો આદિભૂત અંક જે એકડો ?

તેના અંગ સુર તપાસજો કે શી રીતે બન્યો એકડો,

મહિલા મીંડુને પતિ લીટો લેગાં થઈ બન્યો એકડો,

સૂક્ષ્મ ઐક્ય સ્વરૂપથી બન્યો દમ્પતી રૂપ એકડો, ૩૨

એકાદની સમિપ મહિલા મીંડુ એકજ નાંખીએ,

તો પુરૂષ જાતીય એકડાહું મૂલ્ય દશ ગણું આપીએ,

મહિલા મીંડારૂપ અડમાંથી પિંડ આ ! સઘળા થયા,

તે પિંડવડે સૌ યોગીઓ બ્રહ્માંડમાં પહોંચી ગયા, ૩૬

તે એકડા રૂપ દમ્પતીનું અંગ ખંડિત જો થયું,

તો અર્ધ અંગ જે શેષ રહેલું ભવ રણે રમણી ગયું,

તેવી રીતે જે ભવરણે પત્ની વિનાનો હોય છે,

તે દુર્ભાગી સંસારમાં હૃદયાર ગોથાં ખાય છે. ૪૦

સ્વામી શરીરનું ડાણું અંગ અર્ધાંગના કહેલુંજ છે,

ને સર્વ મનુષ્યનું હૃદય પણ ડાળીં તરફ રહેલુંજ છે,

તેથીજ જેની સુંદરી સ્વામી મૂકી સ્વર્ગે જશે,

તે નષ્ટ હૃદયના નાથની જીંદગાની ધુળધાણી થશે. ૪૪
 ભાર્યાજ પોતે સ્વામીની સદા અર્થદાત્રી ગણાય છે;
 ને લોકયાત્રે ગરીબ પતિની બેઠી પત્ની ગણાય છે,
 રોગાભિભૂત જ્યારે શરીર બની નિર્ધન નિર્ગત થાય છે,
 ત્યારે બિચારી સુપત્ની ફક્તજ સેવા કરવા જાય છે. ૪૮
 તેથીજ વૃદ્ધ રોગી તણું સંજીવનૌપધ સ્ત્રીજ છે,
 ને હૃદયનો વિશ્રામ પતિનો ફક્ત એકલી સ્ત્રીજ છે.
 સુપત્ની સરખો ભવરણે કોઈ મિત્ર કે બન્ધુ નથી,
 ને ભાર્યા સરખી શક્તિ ને ભક્તિ બીજી કોઈ નથી, પર
 પત્ની સરખો ઉમંગ કે ઉત્સવ બીજો જગમાં નથી,
 ને ધર્મ સંચય મોક્ષ સાધન પત્ની વિણ બનતાં નથી,
 કોઈ પુત્ર પૌત્ર વધુ અને પ્રત્યે પરિજન સર્વથી,
 ઘેરાયલો ગૃહિણી વિનાનો ગૃહસ્થ વ્યર્થ છે સર્વથી. ૫૬
 ગૃહિણી વિનાના ગૃહસ્થને સંસારમાં શું માનવો,
 તરણી તુલ્ય ગણાય જગમાં ધુમ્ર સરખો જાણવો.

ગૃહિણી વિનના ગૃહસ્થતું પરિવાર ગૃહ વંડી જશે.
 તે અરણ્ય જેવું થઈ જઈ દાવાનળે સળગી જશે, ૯૦
 શુદ્ધ હૃદય ચિકિત્સા પ્રેમથી કરનાર પતિની સ્ત્રીજ છે,
 પતિ તણા સર્વાંગનો વિકાસ કરતા સ્ત્રીજ છે;
 દશ ઇન્દ્રિયોને મનતણી માલિક પતિની સ્ત્રીજ છે;
 ને આત્માની અધિષ્ઠાત્રી રૂપે રૂકત એકલી સ્ત્રીજ છે. ૯૪
 પ્રેમ રાજ્યમાં મદન કેદીને કયાસ કરનારી થશે,
 વરલો વિનિયોગ કરી પીયુષ પાનારી થશે,
 મહાન તકશીર નાથની સૌ માફ કરનારી ખરે !
 નાથની તગ્દીર તાલા તારૂણી જગમાં ખરે !!!
 મહોન્મતે કોઈ પ્રમત બનેલા પુરૂષની પ્રિયાંગના,
 સંજીવ ઔષધી પાછ મદ ઉતારી દે અર્ધાંગના;
 સાક્ષરો વિપરિત સમયે રાક્ષસો બની જાય છે,
 તેનું નિવારણ પ્રેમદાનો પ્રેમ મંત્રજ પાય છે. ૭૨

નિરૂપાસી જીવતર ગાળતા હૃદયે બળી ભુખ્યા ભમે
 તે ક્રુધાતુર, કહો કયું નથી પાપ કરતા ભવ વને ?
 અમોઘ તપનું પુણ્ય ફળ પત્ની વિના વણસી ગયું,
 યાદ કરો આઘન્ટથી કે પત્ની વિણ શું શું થયું ?
 વિશ્વામિત્ર પરાશરાદિ મુનિ મહન્તો ધ્યાનમાં
 વાતામ્બુ પણીસન વડે રહેતા હતા એકાંતમાં.
 તે ધ્યાન ચુક્યા પલકમાં જોતાંજ દીવાના થયા,
 સ્ત્રી મુખ પંકજમુ લલિતાના મોહમાં ગળડી ગયા ! ૮૦
 તો ગૃહનિવાસીન માનવી ! ખટરસ ભોજન ચાખતાં,
 વિવિધ ભોગ વિલાસ કરેલાં રસિક નાણી ભાખતાં;
 ઈન્દ્રિય નિગ્રહ રાખશું એવો કદી ફાંકો ધરે,
 તો અગાધ જળસાગર પરે વિધ્યાદ્રિ મુખ રૂપે તરે. ૮૪
 માટેજ મારા મિત્ર ! આ ! પત્ની તણોજ પ્રભાવ છે,
 સર્પ સેતુ શિર ધરે એવોજ પુરૂષ સ્વભાવ છે.
 પુરૂષનાં મનોબળ તણો કાંઈ ભરોસો પડતો નથી;
 માત્રી પાન્ડુના રાખલાધી પરોક્ષ કાંઈ રહેલું નથી. ૮૮

કાદમ્બરીનો અંથ મદેહ નિગાહમાં રાખ્યો હશે,
તો દમ્પતીનો પ્રેમ ત્રણ ભવમાં ભૂલાયો નહિ જશે,
હૃદયેશ્વરી કે જીવનદોરી જીવન ઝરણી જે ગણો,
તે તેજ છે, અધું એજ છે, કંઈ ભેદ બંધુ નવ ગણો. ૬૨

દમ્પતીનું રહસ્ય સમજી આયં ભગિની ને બ્રાહ્મીઓ !
દમ્પતીના ધર્મ અહીં સુખી કરો સૌ પુત્રીઓ !

પ્રેમઘેલાં હૃદય રસિલાં દમ્પતી સઘળાં થને,

સતત સુખ સૌ લોગવી મરણાન્તે એ લેગાં જને. ૬૬

જે ગૃહસ્થને ત્યાં દમ્પતીના ધર્મ કોઈ સમજે નહિ.

અજ્ઞાન મૂળ ઉછાંછળાં હોઈ ફરજ કંઈ ભણે નહિ

કોમળ હૃદયના પ્રેમઘેલાં રસિક જન રોયે નહિ

તે ગૃહસ્થનું ગૃહ ત્યાગ કરી પાછું ફરી જોશે નહિ. ૧૦૦

આયં પુત્રીઓ ! જ્ઞાન યોગે ચિત્ત વિચારી ચાલજો

વિદુષી 'સરસ્વતી' તુલ્ય બનીને શીઘ્ર બુદ્ધિ રાખજો.

જ્યાં સ્વપ્ને પણ સુખ નહિ મળે, ત્યાં નામ તેનું ખાળજો
સેવા કરી મામાપની પિતૃ ગૃહે ભવ ગાળજો. ૧૦૪

જ્યાં ગૃહિણીને ગૃહ દેવી ગણી દેવી તરીકે મનાય છે;
વળી પ્રેમ સુખ શાંતિતાણું જ્યાં સામ્રાજ્ય જણાય છે,

જ્યાં વૃદ્ધ વડીલો દેવ તુલ્ય ગણાય ને સુખ સૌ લહે,

જ્યાં નીતિ વિષયક સંપત્તિને કુલીનતા દીપી રહે. ૧૦૮

જ્યાં ધર્મ સત્યને વેદવાણી અચલતા ગ્રહીને રહે.

જ્યાં પંચ યજ્ઞની વેદીઓ પરિપૂર્ણતા પામી રહે,

ત્યાં હોય ભલે એક પર્ણકુટી પણ સ્વર્ગનું સુખ ત્યાં વસે

તે ગૃહસ્થને ત્યાં કન્યા દેવી ઇન્દ્રાણી તુલ્યે થશે. ૧૧૨

ખાળ લગ્નની દુષ્ટ હોળી ઝટ ખુઝાવી નાંખજો,

યોગ્ય વયનાં થાય ત્યાં સુધી કુંવારા રાખજો,

દમ્પતીને માટે વિદ્યા માર્ગો પૂરતા રાખજો,

કાગ કેટે રત્ન ખાંધી ખાળ ભવ ન ખાળજો, ૧૧૬

વિવાહ તણી લખ સમ પદ્મીને સંવનન સમજી શકે,

પરિશિલન પ્રીતિને દમ્પતીનું રહસ્ય જે સમજી શકે,

એવી વયે સંતાનને વિવાહિત કરવા ધારજો,
 નવીન સુધારા હસ્ત ગ્રહીને ખાળ ભવ સુધારજો ૧૨૦
 સંસાર જો સુધર્યો નહિ તો જન્મ નિર્થક બાણવો,
 સંસાર જેનો કથળ્યો તેને અંધ પત્તગ માનવો.

સંસાર બગિચા કુંજમાં દુઃખ પૂંજની શય્યા થશે,
 પુષ્પ શય્યા નષ્ટ થઈને બાણ શય્યા થઈ જશે. ૧૨૪

ગીતિવૃત

આશ્રમ ધૈર્ય ધુરંધુર ગણાય છે જે પત્ની હોય સારી.
 સંતાનવાડી ઉધારી, પડરિપૂથી બચાવી દે નારી, ૧૨૬
 ગૃહ કિલ્લો સંભાળી સ્વર્ગીય સુખનો આનંદ તે આપે
 ગૃહરાજ્યની તંત્રી, શાંતિનીતિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે. ૧૨૮

દોહરો—સાખી.

સર્વે મુશ્કેલી તરો, આનંદ રહો સૌ ઠામ
 સર્વે અંધ પ્રાપ્ત કરો, શાંતિ:શાંતિ સૌ ઠામ ૧૩૦

મારે જે કાંઈ કહેવાનું હશે તે હવે હું કહી ચુક્યો છું; અને હવે હું તમારી આગળથી જવાની રજા લઉં છું. આટલા બધા દિવસ સુધી તમે માફ કરેલું ધીરજથી સાંભળ્યું છે તે માટે હું તમારા સર્વનો મોટો ઉપકાર માનું છું; અને ઇચ્છું છું, કે તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તશો. ફરીથી તમને સઘળાને આજીજી કરીને કહું છું કે તમારા જાતના સુખને માટે, તમારાં બાળ બચ્ચાંના સુખને માટે તેમને તેમની ભવિષ્યની જીંદગીમાં સુખી કરવાને માટે, તમારા ગામના માટે અને છેવટ તમારા દેશને માટે જે કાંઈ મેં કહ્યું છે તે અજમાવવા કૃપા કરશો. જે પ્રયત્નો ચાલુ રાખશો તો જરૂર જય થવાનોજ અને પછી તે છોડવાને અને અસલને રસ્તે આવવાને ગમે તેટલું કોઈ કહેશે તો પણ તમે તેમ કરશોજ નહિ. હમણાં તો તમે છેક ઘરડા થઈ ગયા છો હો અને કાંઈપણ કામ કરવાને અને પુરૂં શુદ્ધ બોલવાને પણ તમારામાંથી શક્તિ જતી

રહે છે ત્યાં સુધી તમારા છોકરા છોકરીને માટે તમને ચિંતા થયા કરે છે; પણ માફ કરેલું એકજ વખત તમારા બાળકો ઉપર અજમાવો અને પછી જુઓ કે તેઓ તમને વૃદ્ધાવસ્થામાં સર્વ ચિંતામાંથી મુક્ત કરી ઘડપણમાં ઉલટા સુખદાયક થઈ પડે છે કે નહિ. તેઓ સુખદાયક થઈ પડશેજ. હું તો આજે જઈશ અને તમજૂ લાગેલું તમારે ભોગવવાનું છે, પણ મનમાં કાંઈક ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થવાથી બોલી જવાયું. અને તે તમારા આગ્રહથી આગળ ચલાવ્યું અને જે કાંઈ અલ્પબુદ્ધિ પ્રમાણે ઠીક લાગ્યું તે બોલ્યો છું મારે હાલ વખત થઈ ગયો છે; માટે બંધ છું. તમારા પ્રયત્નોનું ફળ જોવાને જો માફ આચુપ્ત ત્રણ ચાર વર્ષ લગી લંબાશે તો પાછો જરૂર આવીશ. અને મારા આ ઉપદેશથી તમને લાલ થયો છે એમ માલમ પડશે તો અપૂર્વ આનંદ થશે.

ગૃહસ્થો, જે કાંઈપણ મારાથી બોલાઈ ગયું હોય
અને આપને નાપસંદ પડ્યું હોય તે માટે ક્ષમા
ચાચી હું રજા લઉં છું.

